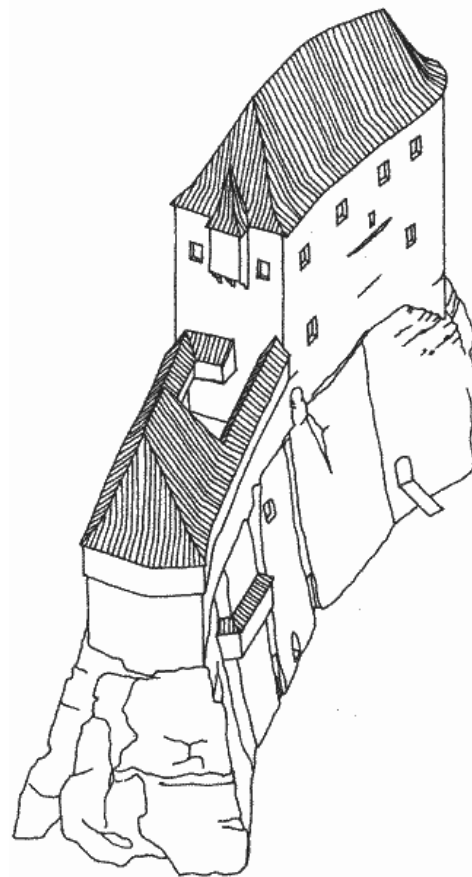

FEUDÁLNÍ SÍDLA VE STŘEDNÍ EVROPĚ – hradní dispozice

Dispozice/typ

Dispozicí se při studiu hradů myslí charakteristické rozmístění a vzájemné prostorové vztahy jednotlivých prostor a částí hradu. Na základě toho pak jednotliví badatelé vyčleňují své typy/dispozice, které by měly odrážet vývoj a varianty vrcholně středověkých feudálních sídel.

Úskali při takovém to dělení jsou mnohá např.:

- Většina staveb není dostatečně zkoumána, nelze tudíž jistě rekonstruovat jejich podobu a tedy dispozici
- Různí badatelé stejnou stavbu řadu k různým typům, či stejný typ stavby nazývají různým označením.
- Veškeré varianty dispozic jsou umělými termíny, které nemají středověkou obdobu a slouží jen k našemu postižení obecných trendů vývoje.
- Každý hrad je unikát jehož podobu ovlivňuje mnoho faktorů (např. stavebník, stavitel, poloha, tvar staveniště, dobová móda, požadavky na funkci, zdroje stavebního materiálu)

Celé členění podle jednotlivých dispozic by mělo být pouze pomocnou kategorizací snažící se postihnout trendy ve stavební podobě feudálních sídel.

Hrady přechodného typu

Pojem vyčlenil T. Durdík. Za takové považuje hrady, které tvoří předěl mezi mladohradištní stavební tradicí a vrcholně středověkými hrady. Charakterizovány mají být především valovým opevněním (val místo hradby!) opatřeným kamennou plentou (a podobnou úpravou vnitřní strany).

Zástavba již je v tradici vrcholně středověké, buď volně stojící nebo přiléhající/zapuštěná do obvodového valu.

Úskalí definice hradu přechodného typu:

Vymezení tohoto typu dispozice není všemi přijímána a vedou se k tématu ostré polemiky. Vydělovat tzv. **hrady přechodného typu** jako samostatný vývojový proud je jistě problematické, ovšem užití opevňovacího valu představuje zajímavý, i když asi okrajový trend v hradní architektuře. Který představuje zajímavý doklad hledání správné stavební formy vrcholně středověkých fortifikací.

Vymezení pojmu naposled souhrnně:

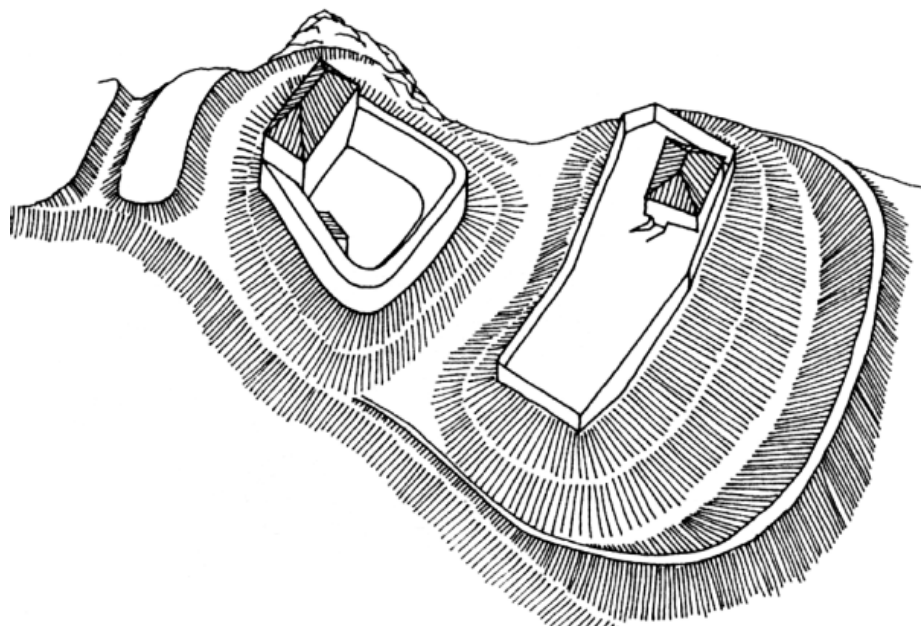
Durdík T. 2007: Hrady přechodného typu v Čechách.

Oponenti např.:

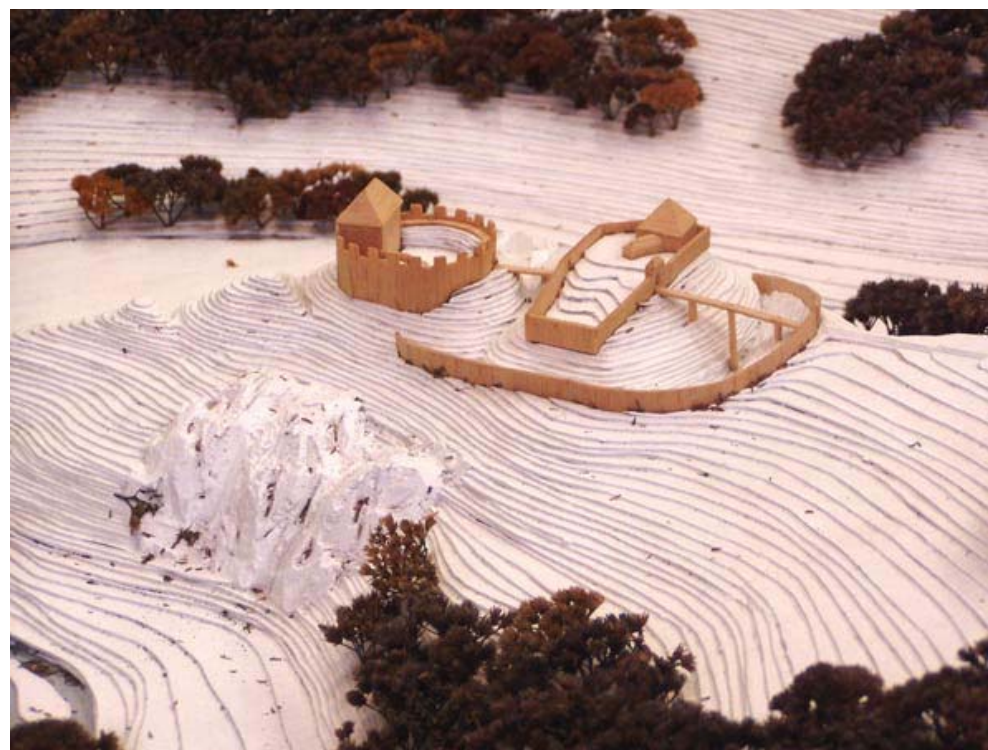
Kypta J. 2008: O metodě typologického výzkumu hradů (na příkladu tzv. hradů přechodného typu), AR 60/3, 565-610.

Razím V. 2005: O tzv. hradech přechodného typu, AR 57/2, 351-380.

Hrady přechodného typu

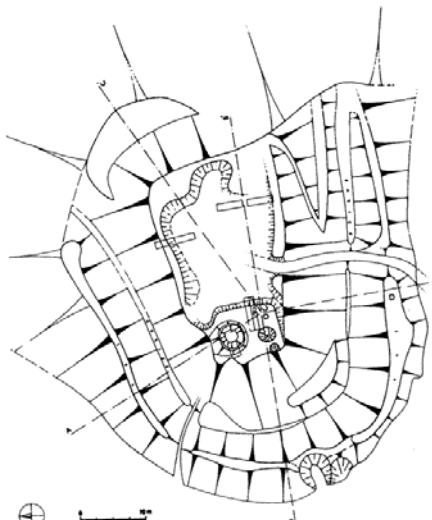

Hrad náležel k panství Týřov, buď jeho předchůdce či pomocný pro správu rozsáhlého území. Objeveny základy suterénu nadzemních budov, které jsou ale uváděny jako zemnice.

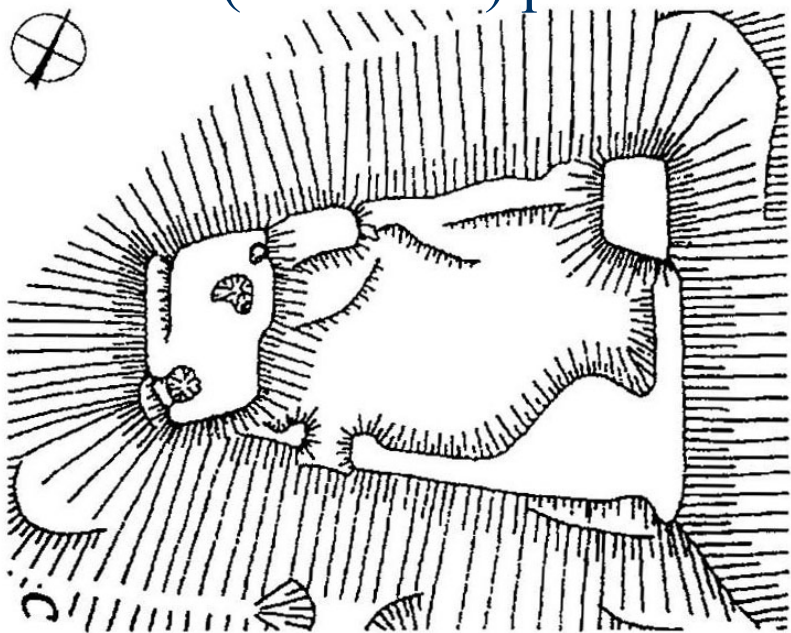

Angerbach u Kožlan – okolo 1240

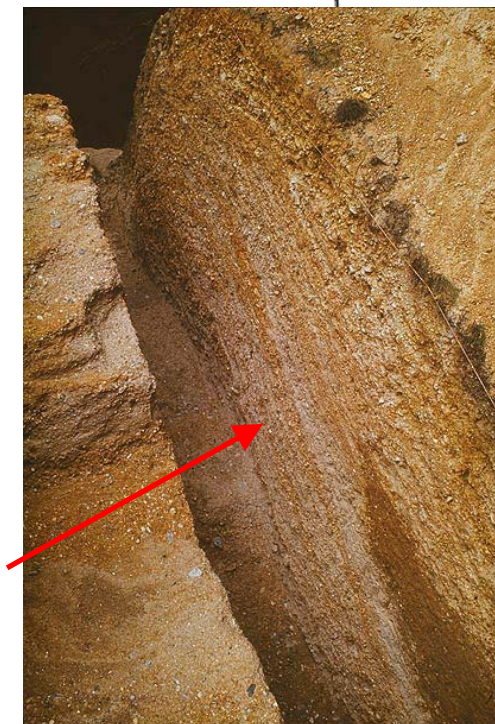
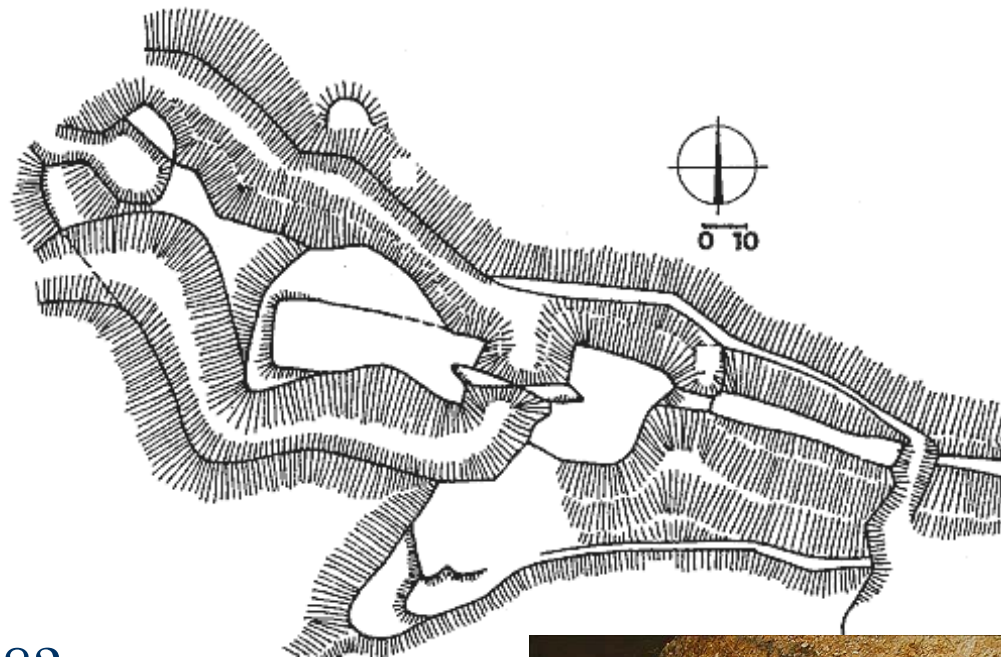
Hrady přechodného typu

Hlavačov (u Chocně) po 1283-1338?

0 10 20

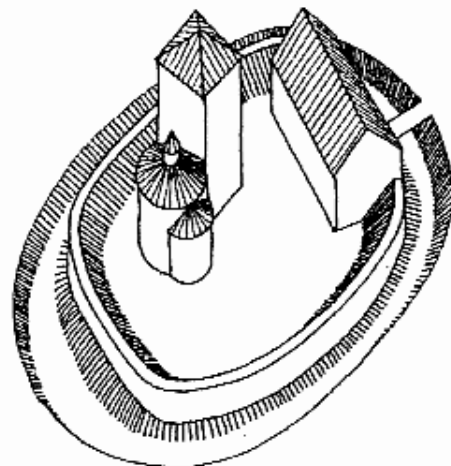
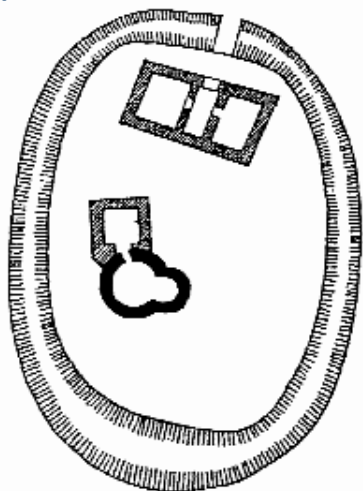

Jediný příklad konstrukce ve valu.
Písečné vrstvy se střídají s vrstvami lité malty.

Hlavačov u Rakovníka 1.polovina 13.st

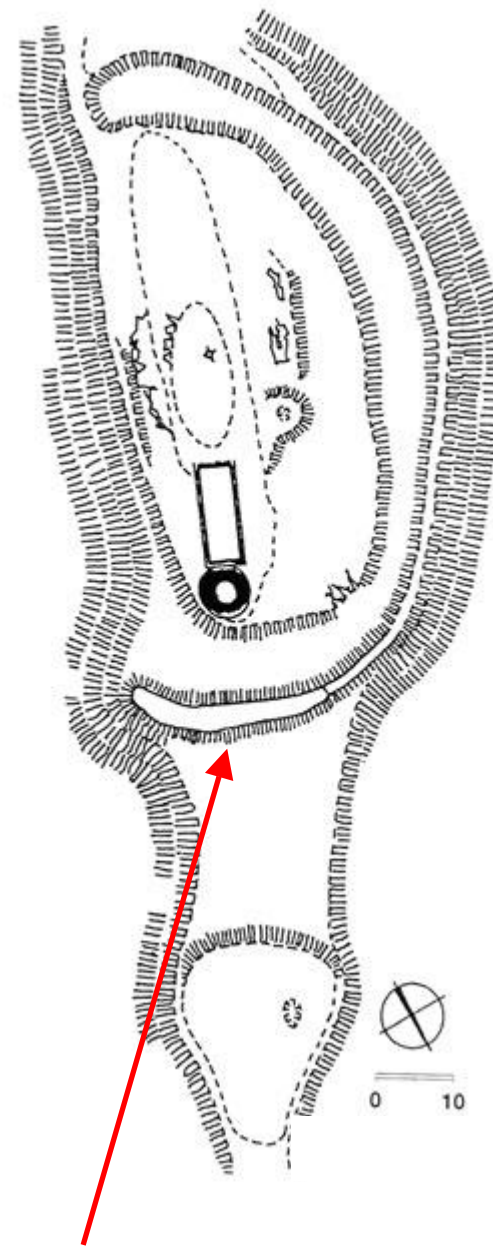
Hrady přechodného typu

Týnec nad Sázavou

12.století – rotunda s pohřebištěm
(snad i dvorcem?)

1.pol.13.století – stavba valu,
bergfritu a paláce

Budětice 2.polovina 13.století

Snad šlechtické založení, opevnění valy - nezkoumáno

Hrady s obvodovou zástavbou

Dle definice by se mělo jednat o základní typ královských hradů. Povětšinou jsou rozměrné vícedílné s větším množstvím budov, které jednou nebo více svými stranami tvoří součást obvodového opevnění. A je patrná tendence k obestavení celého prostoru dokola. Hradní typ se snad již vyskytuje na konci vlády Přemysla Otakara I. (Jindřichův Hradec, Zvíkov, Křivoklát). Užívání tohoto typu by mělo skončit na počátku 14. století s dokončením základní sítě královských hradů. Typ snad užíván i šlechtickými stavebníky (Vízmburk?, Říčany).

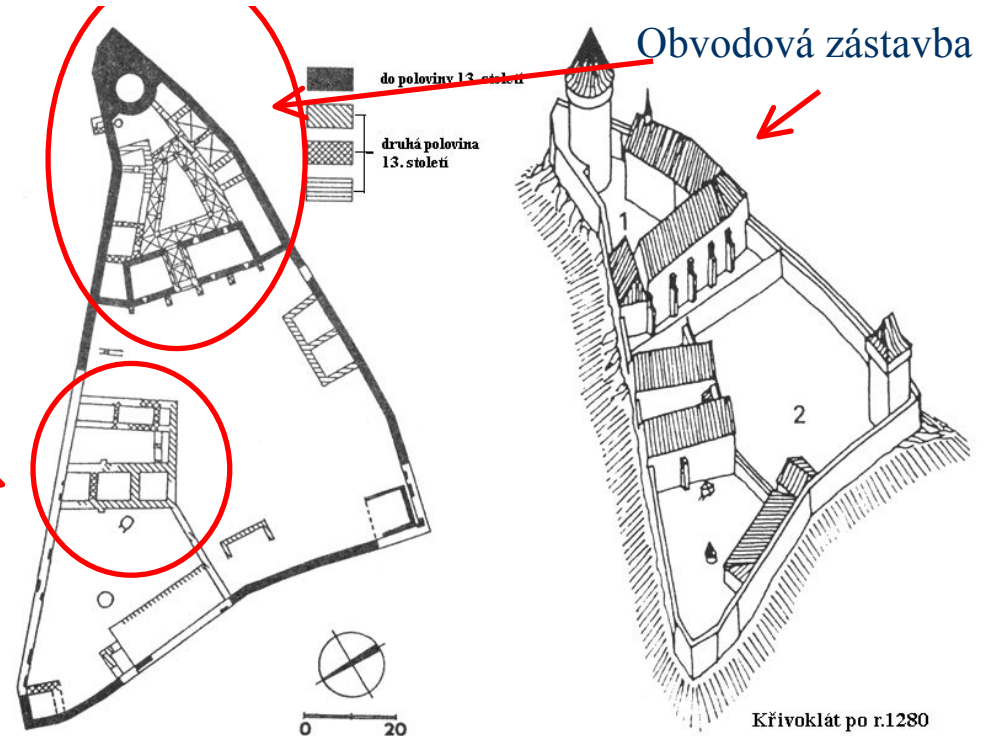
Úskalí definice hradů s obvodovou zástavbou

- U hodně hradů jsou budovy jednou nebo více stranami součástí obvodového opevnění, přesto nejsou k hradům s obvodovou zástavbou řazeny
- Typ spíše vydělen pro velké královské stavby (často původně i přes 1 ha velké). Či jejich šlechtické napodobeniny.

Hrady s obvodovou zástavbou

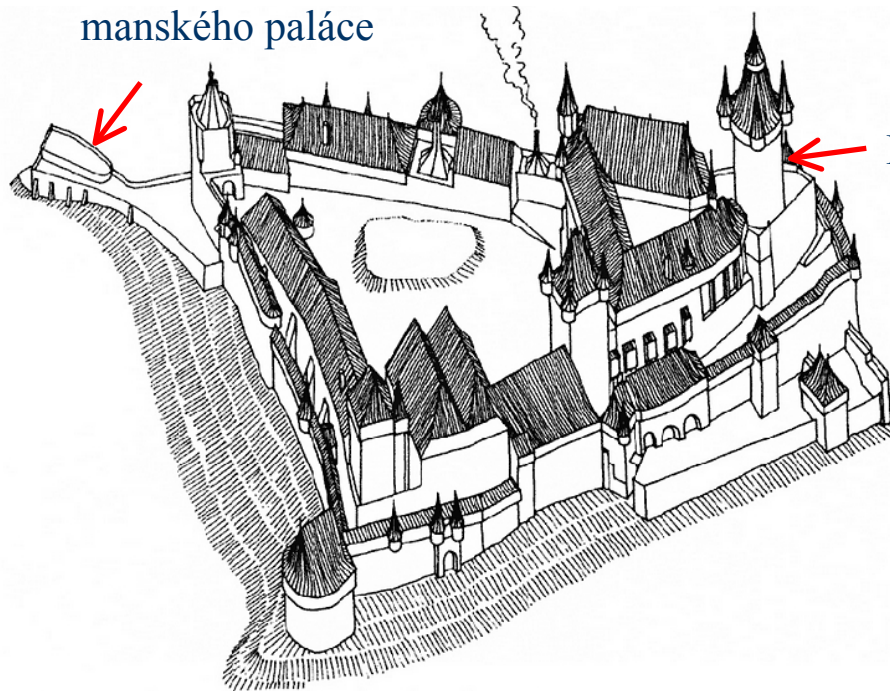

Stavba dalších paláců za Přemysl Otakara II. ➔

Křivoklát po r.1280

Poloha archeologicky zkoumaného manského paláce

Bergfrit

Křivoklát snad připomínán 1110?
Jistě asi od 1230? Patrně v rámci staršího hradiska?

Sedile v průjezdu brány

Hrady s obvodovou zástavbou

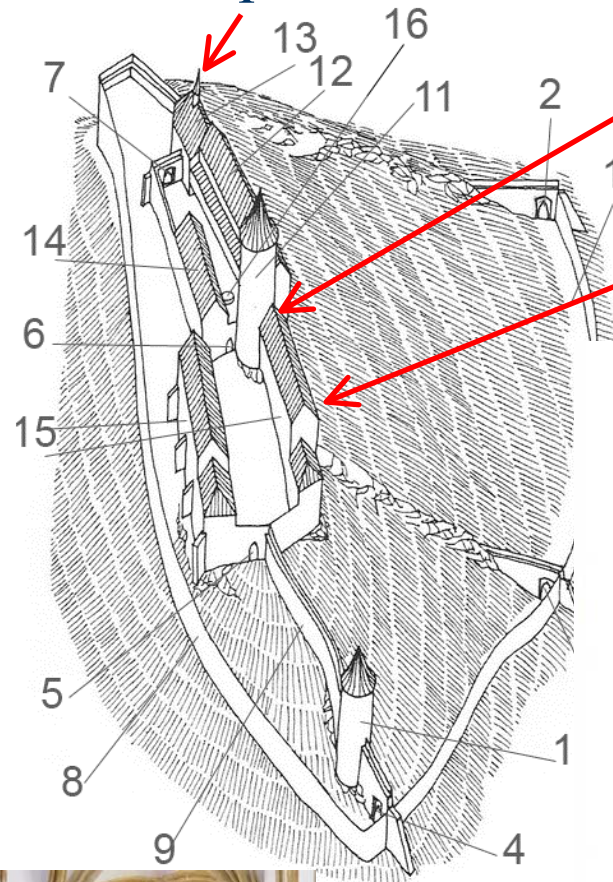
Bezděz před 1264

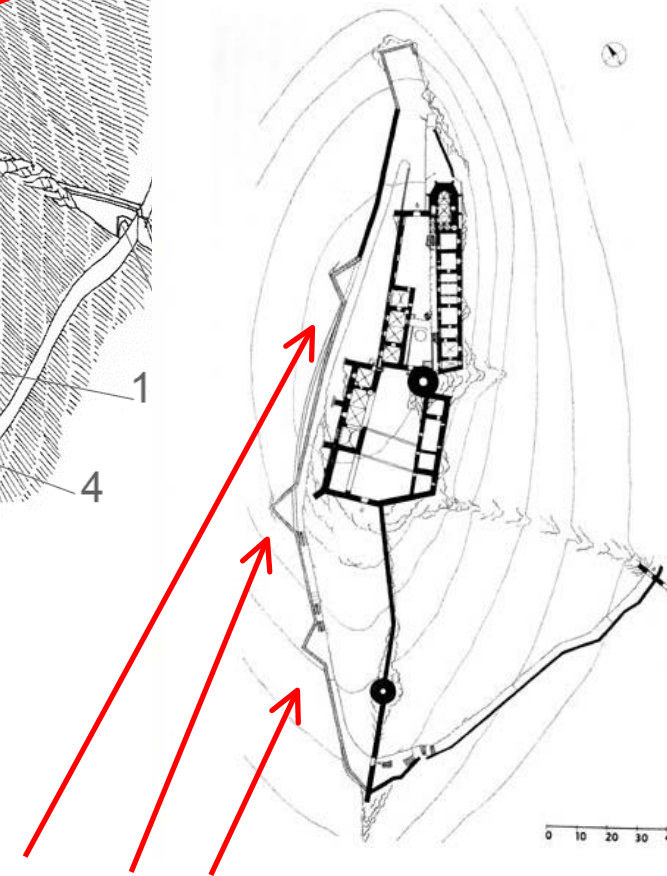
Kaple

Bergfrit

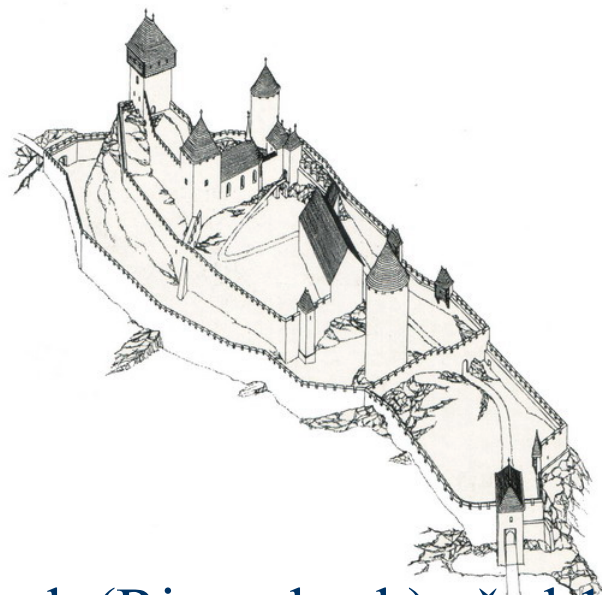
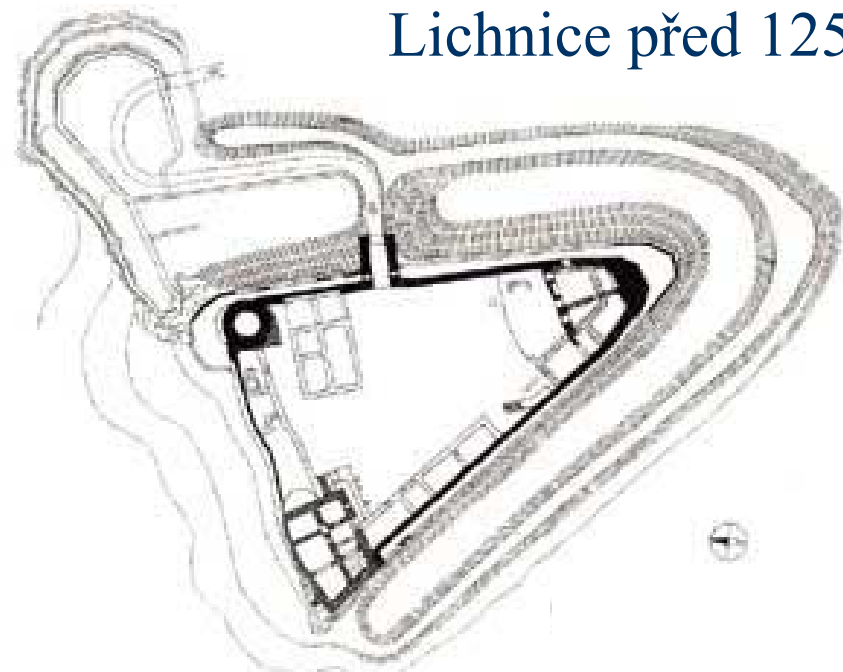
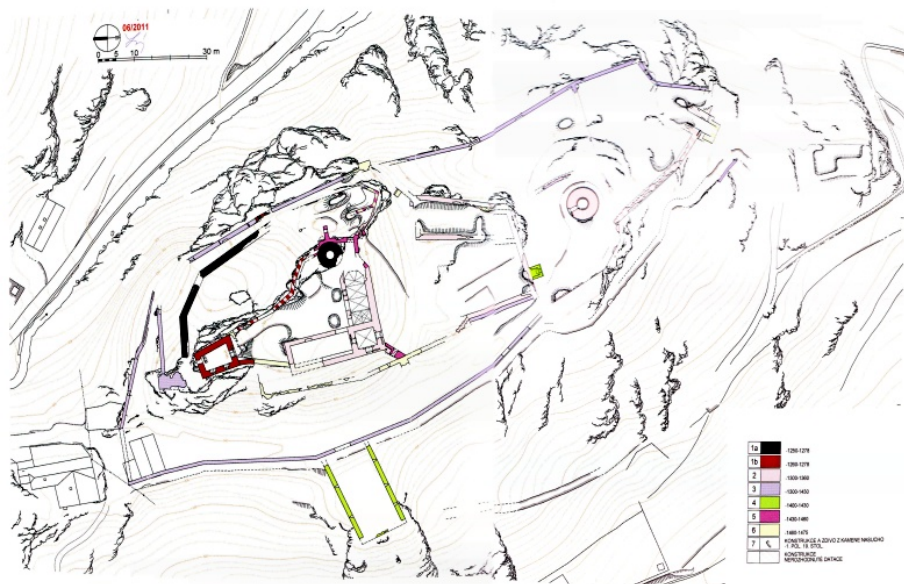
Manský palác

Bastiony 17.století

Hrady s obvodovou zástavbou

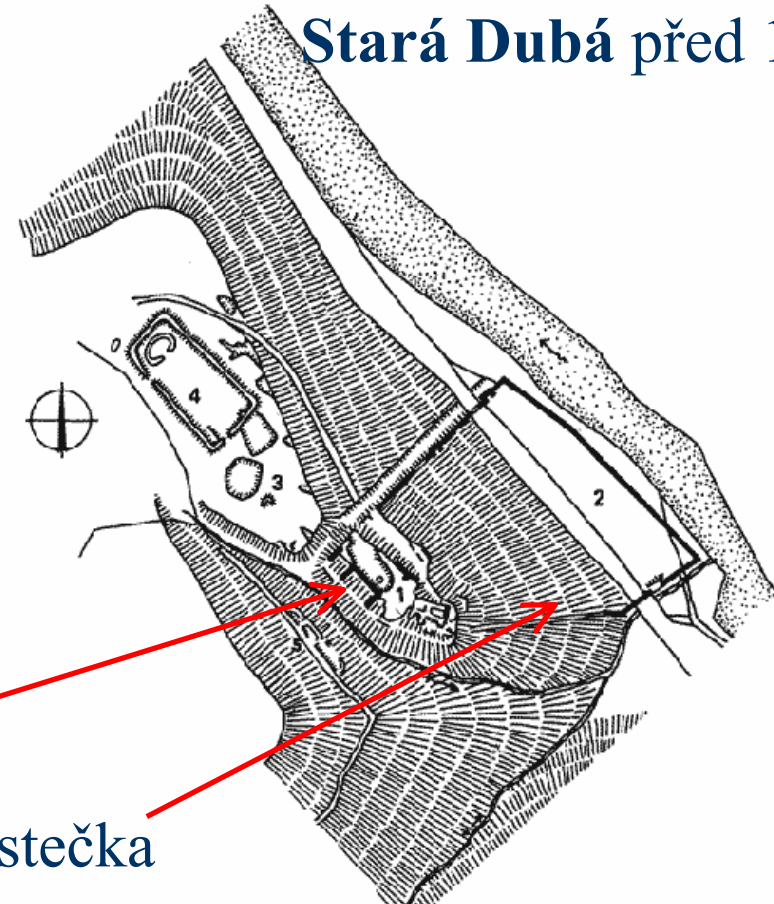
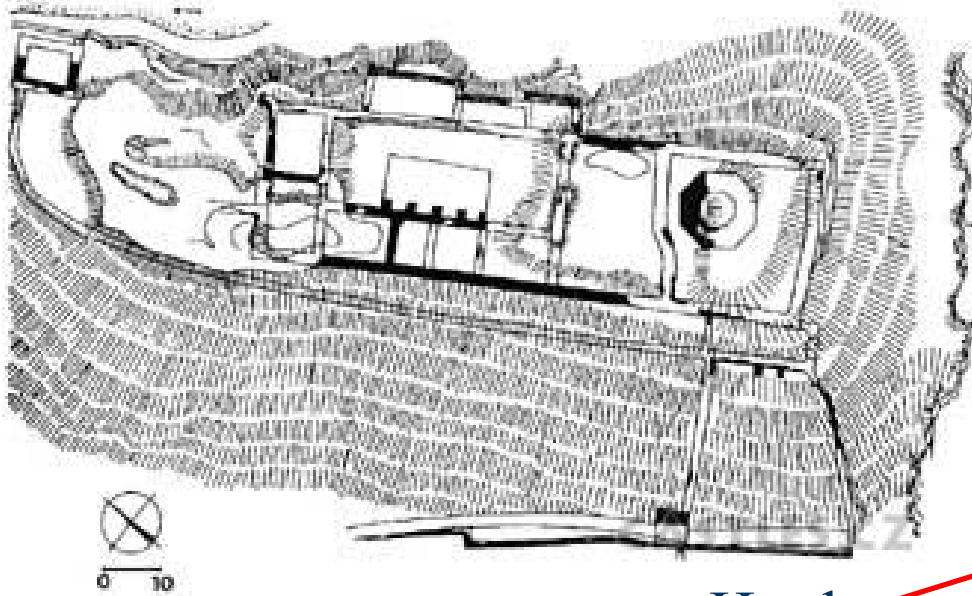

Osek (Riesenburg) před 1250

Patrně původně královské hrady, které záhy přešly do šlechtických rukou. Proto asi nestihla být dokončená v prvních fázích obvodová zástavba. Původně plánovaný rozsah obytných budov byl asi pro šlechtického majitele nadbytečný.

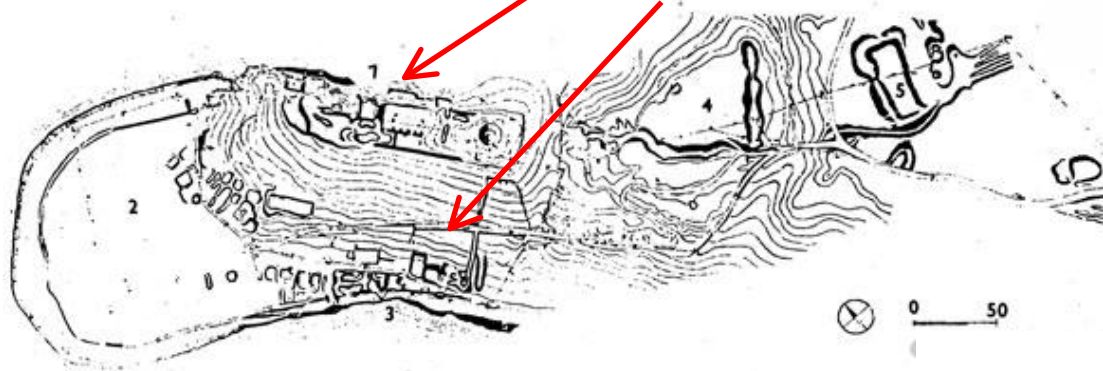
Hrady s obvodovou zástavbou

Stará Dubá před 1283

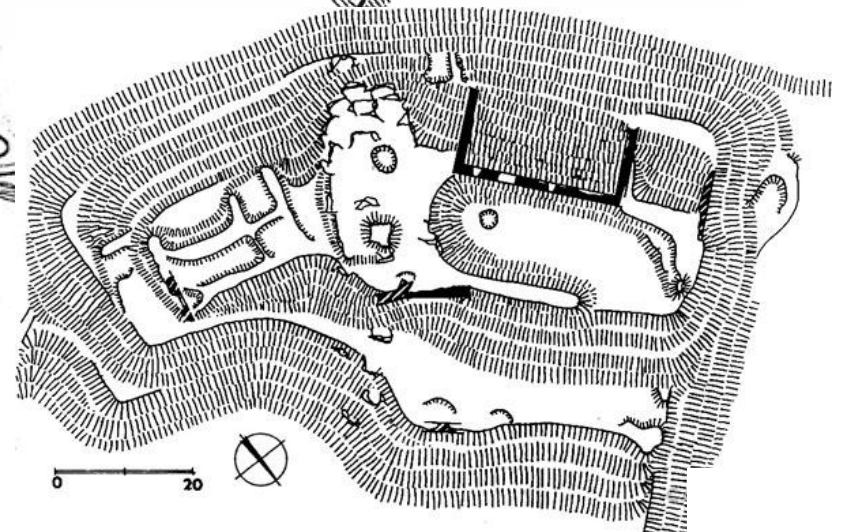

Hrad

Podhradní městečka

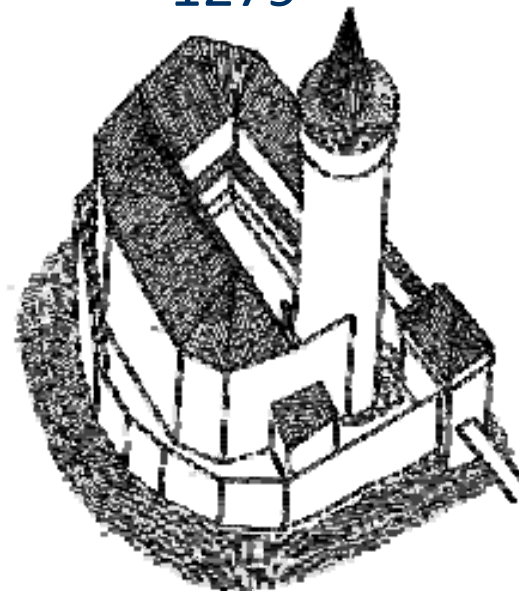
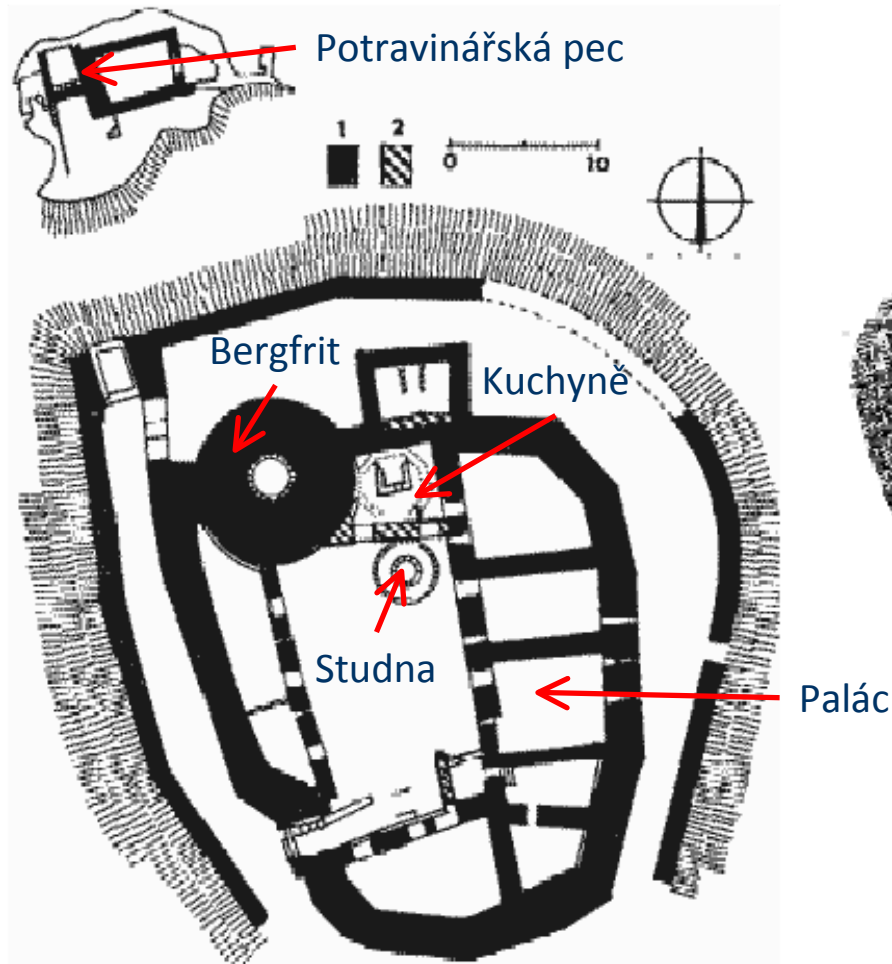

Příběnice před 1243 Šlechtická založení

Hrady s obvodovou zástavbou? Vízmburk před

1279

Hrad řazen k hradům s obvodovou zástavbou, jako miniatura královského hradu. Je bohatě vybaven raně gotickými kamenickými články. Dal by se řadit i k rozvinutým bergfritovým dispozicím.

Tzv. Severočeské Pompeje, archeologicky zkoumán. Jednalo se o tzv. zavřený hrad. Tedy že celý objekt hradu až do výšky prvního patra byl ukryt pod svou destrukcí. Následný problém s památkovou ochranou odkrytého hradu, kdy se díky počasí a špatného stavebního materiálu zcela rozpadá.

Francouzský kastel

Tento hradní typ bývá definován jako pravidelný více věžový hrad, s převážně okrouhlými flankovacími věžemi, které tvoří systém umožňující aktivní obranu. Vnitřní zástavba by měla mít obvodový charakter. Hradní typ měl vzniknout ve Francii v oblasti Ile-de-France za vlády Filipa Augusta II. po roce 1220. Vyskytuje se hlavně v Francii a v Anglii. Snad se i odráží v některých stavbách Sicilského království Fridricha II. Francouzské kastely představovaly u nás pouze okrajovou záležitost.

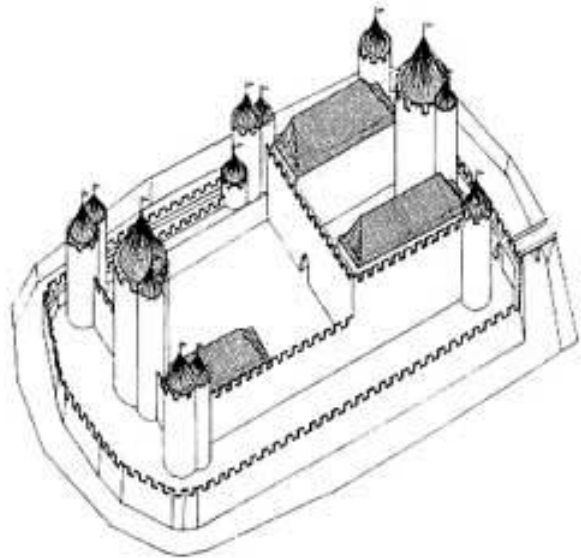
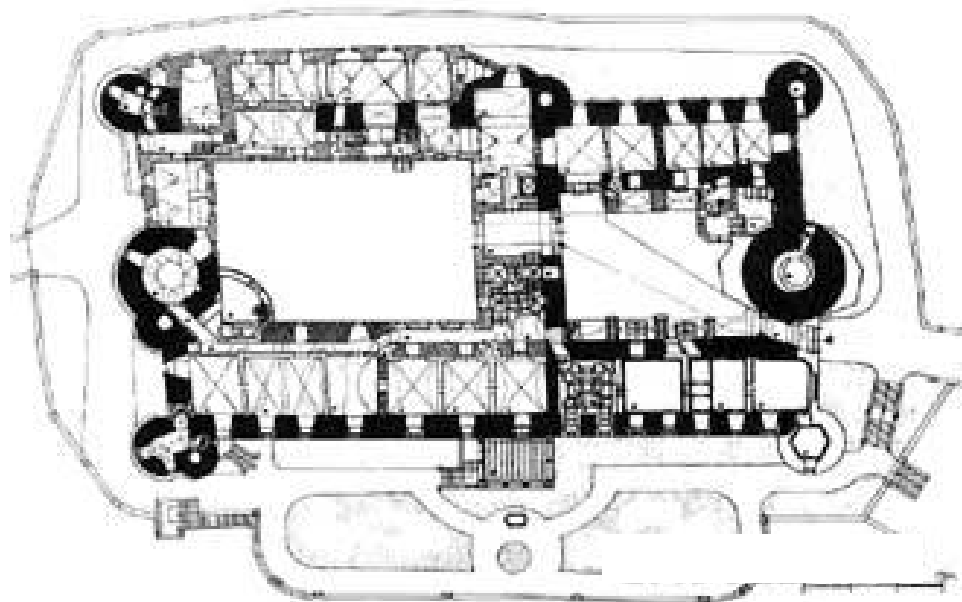
Úskalí definice francouzského kastelu a jeho výskytu na našem území:

- Na našem území se krom Konopiště s výhradami Týřova a případně moravského Úsova se typ ve své čisté podobě nevyskytuje.
- V případě Džbánu, Nižboru a Hradiště se dá snad (hrady málo zkoumány) uvažovat pouze o inspiraci.
- Část věží našich lokalit vůbec nemůže flankovat, čímž se značně ztrácí výhody tohoto pokročilého typu

Flankování: Boční střelba, ostřelování paty opevnění z vystupujících opevňovacích prvků (např. věží, bašt). Flankování pokrývá tzv. mrtvý prostor, který obránci nemohli z ochozů hradeb zasáhnout, pokud by se nevyklonili.

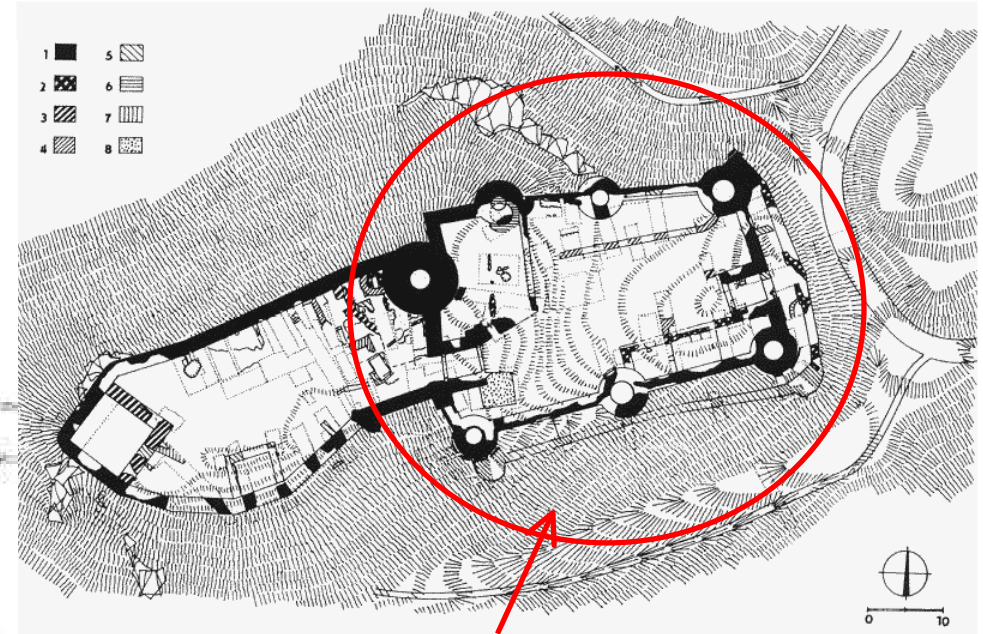
Durdík T. 1998: Hrady kastelového typu – 13. století ve střední Evropě.

Francouzský kastel – Čechy

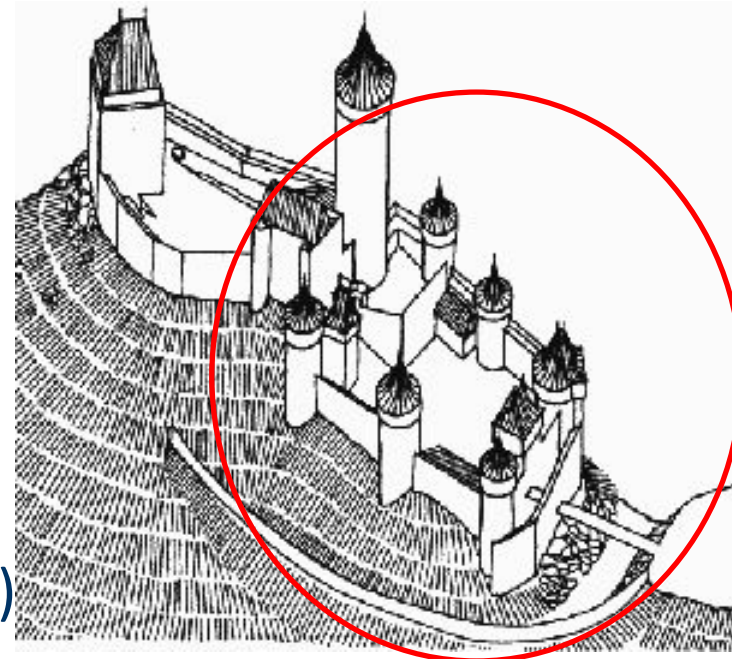

Konopiště před 1318 (biskup Tadeáš)

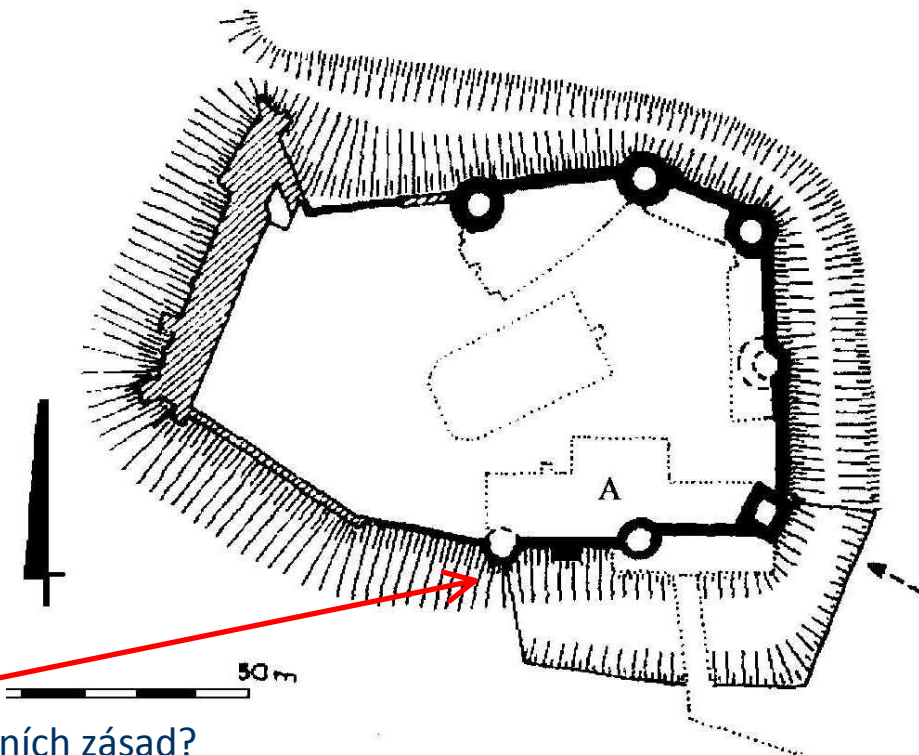
Týřov před 1249. Královský

Pouze tzv. dolní hrad, který ale plnil funkci předhradí.

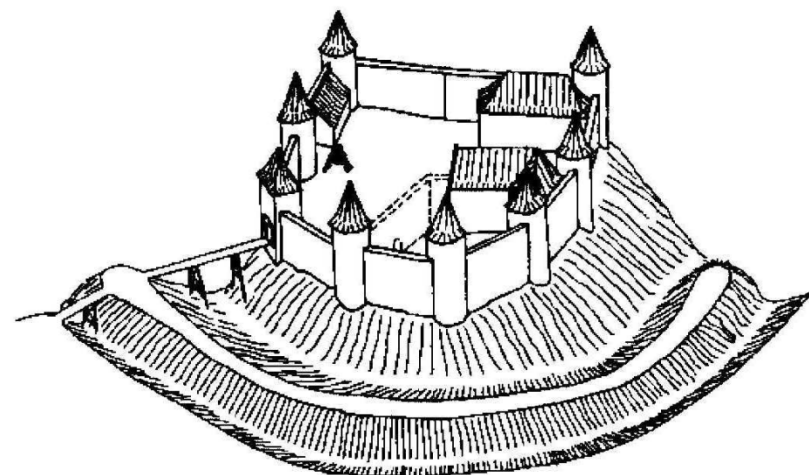
Francouzský kastel - Morava

Věže nemají schopnost flankovat, nepochopení stavebních zásad?

Úsov polovina 13.století, zeměpanský

Středoevropské-italské kastely

Kastel – pravidelný vícevěžový hrad s obvodovou zástavbou, nejčastěji čtvercový či obdélný

T. Durdík vyčlenil speciální typ tzv. středoevropského kastelu. Mělo by se jednat o pravidelné, čtyřúhelníkové hrady, nejčastěji čtyř věžové městské hrady. Věže bývají nejčastěji čtverhranné, bez flankovací schopnosti. Tvar hradu by se měl přizpůsobovat městské parcelaci.

Tzv. středoevropský kastel není všemi přijmán a spíše než jako samostatný typ náleží do široké skupiny kastelových hradů, která má snad svůj původ již v římském opevňovacím stavitelství. Kdy se zpátky do Evropy dostává ze svaté země, kde tyto stavby po zániku římské říše nezanikly a v obměnách fungovaly i ve středověku.

Kastelové hrady představují širokou skupinu různě starých staveb, které se vyskytují po celé Evropě. Jednou z variant kastelových hradů je i výše zmíněný francouzský kastel. D. Menclová kastely označovala jako tzv. Severoněmecké kastely

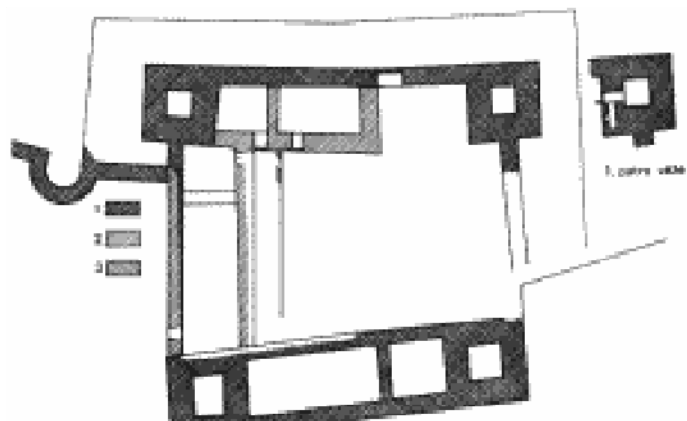
Durdík T. 1998: Hrady kastelového typu – 13. století ve střední Evropě.

Diskuse k tzv. středoevropskému kastelu:

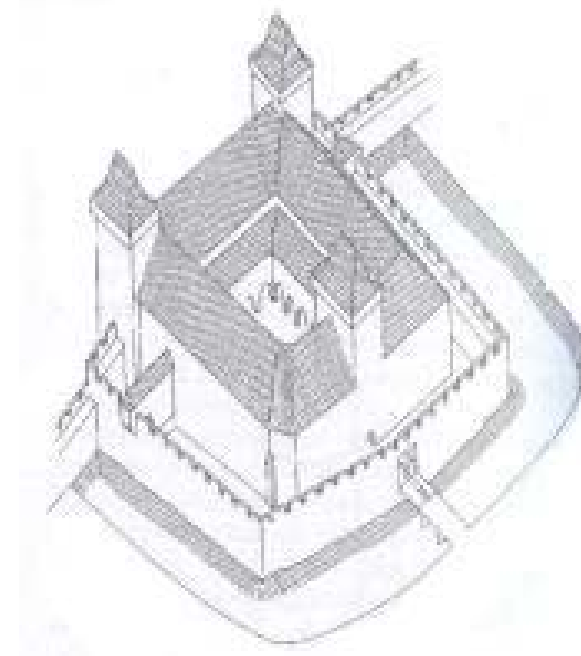
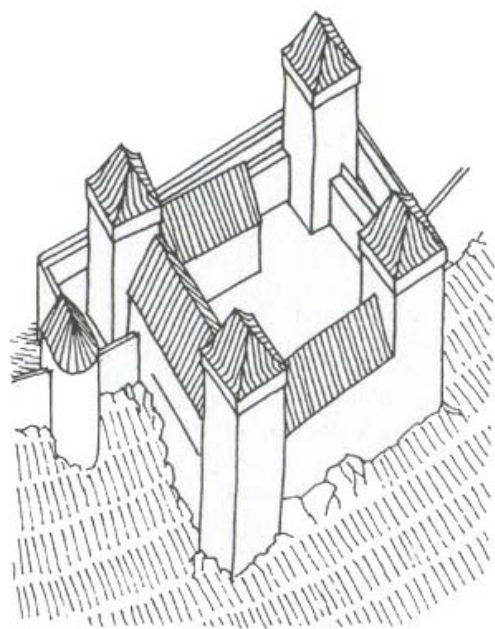
Razím V. 1992: Kastel středoevropského typu?, AH 17/92, 133-139.

Razím V. 1994: K diskusi o tzv. středoevropském kastelu, AR 46/4, 629-632

Středoevropské-italské kastely

Horšovský Týn polovina 13.století

Kadaň před 1261

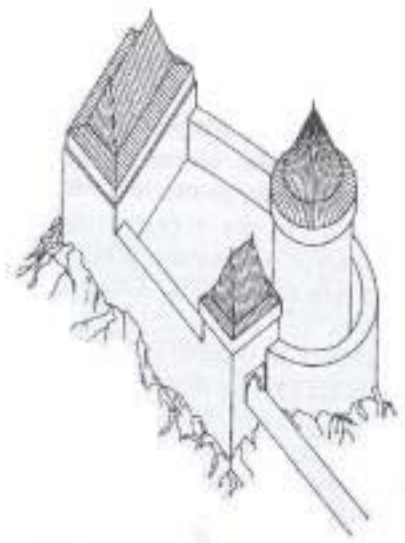
Bergfritová dispozice

Tento typ a jeho variace patří k nejrozšířenějším u nás. Hlavní období výskytu je od poloviny 13.století do druhé poloviny 14. Století. Typ je charakterizován obranou věží – bergfritem, která stála většinou v čele dispozice v dominantní podobě. Za ní, krytý věží se nacházel jednoduchý palác. Brána bývala nejčastěji poblíže bergfritu. Vše bylo obeháno obvodovou hradbou. Toto základní vydělení bylo různě modifikováno. Úsporné dispozice měly místo bergfritu věžici (např. **Krašov**). Palác mohl být i věžovitý (**Kokořín**), či v prvních fázích pouze dřevohliněný (**Rokštejn?**). Výjimečně se setkáme i s kombinací bergfritu a donjonu (**Sádek, Týřov horní hrad?**). V závislosti na staveništi mohl hrad nabýt různých podob (např. průjezdný **Český Šternberk**, či extrémně úzký a za sebou řazený **Žebrák**). Tato dispozice se obecně spojuje se šlechtickými založeními, ale byla využívána i při zeměpanských fundacích.

Drtivá většina bergfritů u nás je kruhových či oválných, vzácněji registrujeme věže čtvercové (**Rokštejn**), Obdélné (**Choustník**), či víceboké (**Roštejn**).

Bergfritová dispozice - Čechy

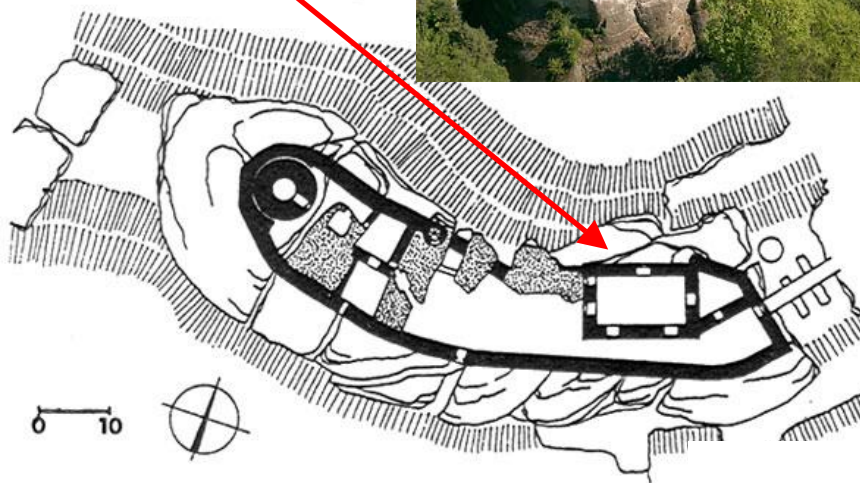

Idealizovaná podoba bergfritové dispozice

Kokořín před 1320

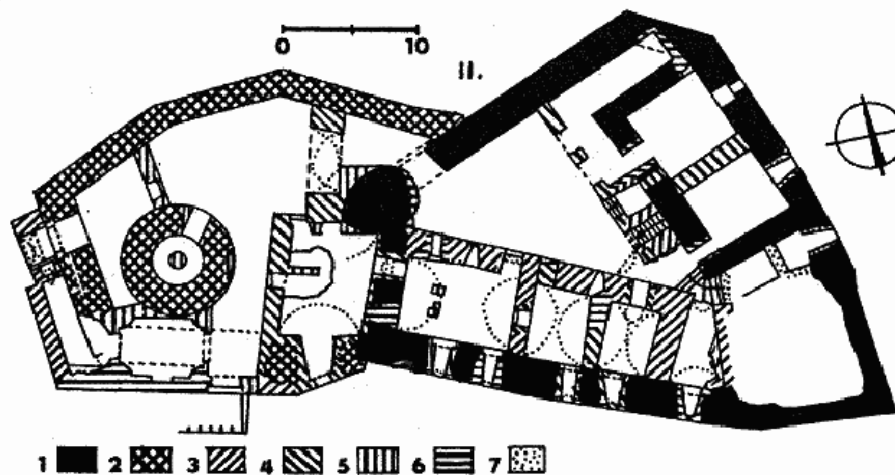
Věžovitý palác

0 10

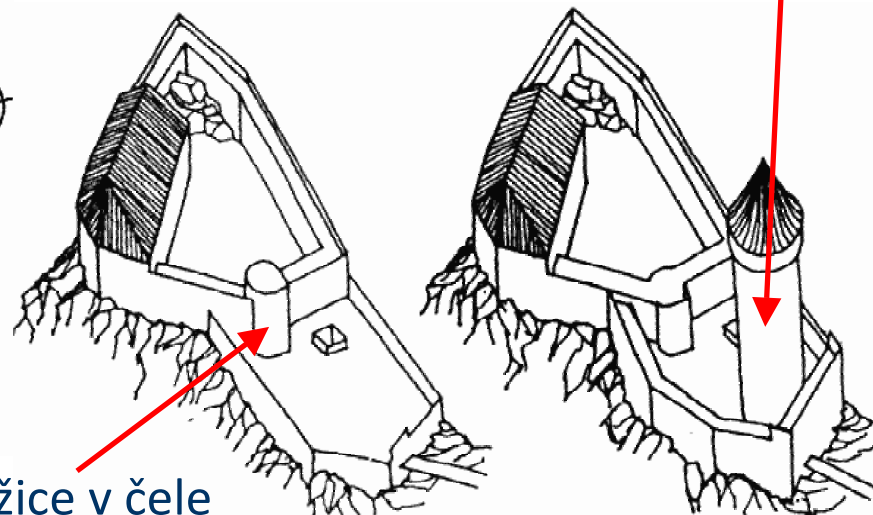
Rozšíření s plnohodnotným bergfritem

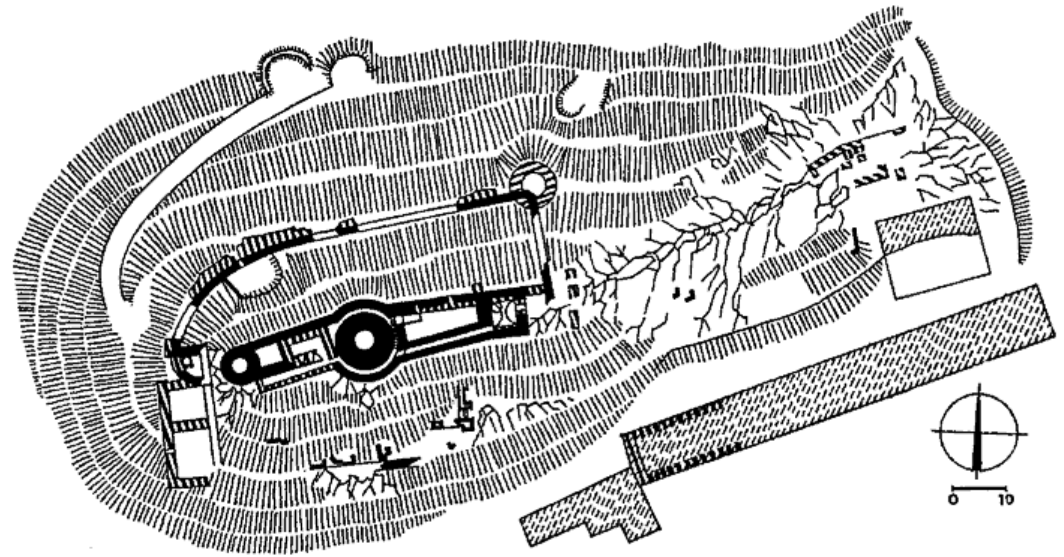
1 2 3 4 5 6 7

Krašov 1232

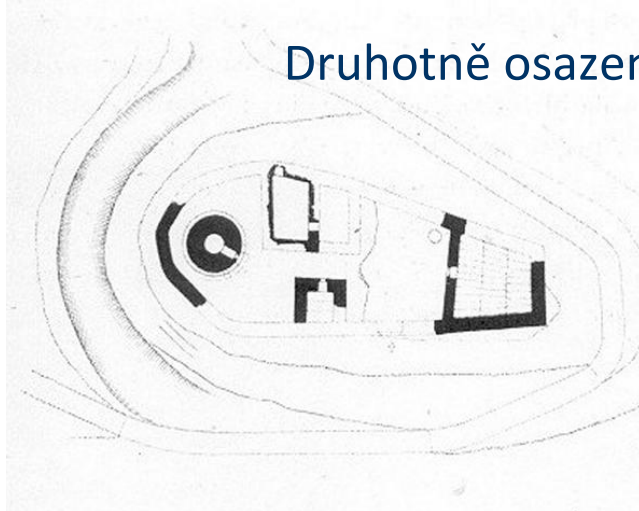
Věžice v čele

Bergfritová dispozice - Čechy

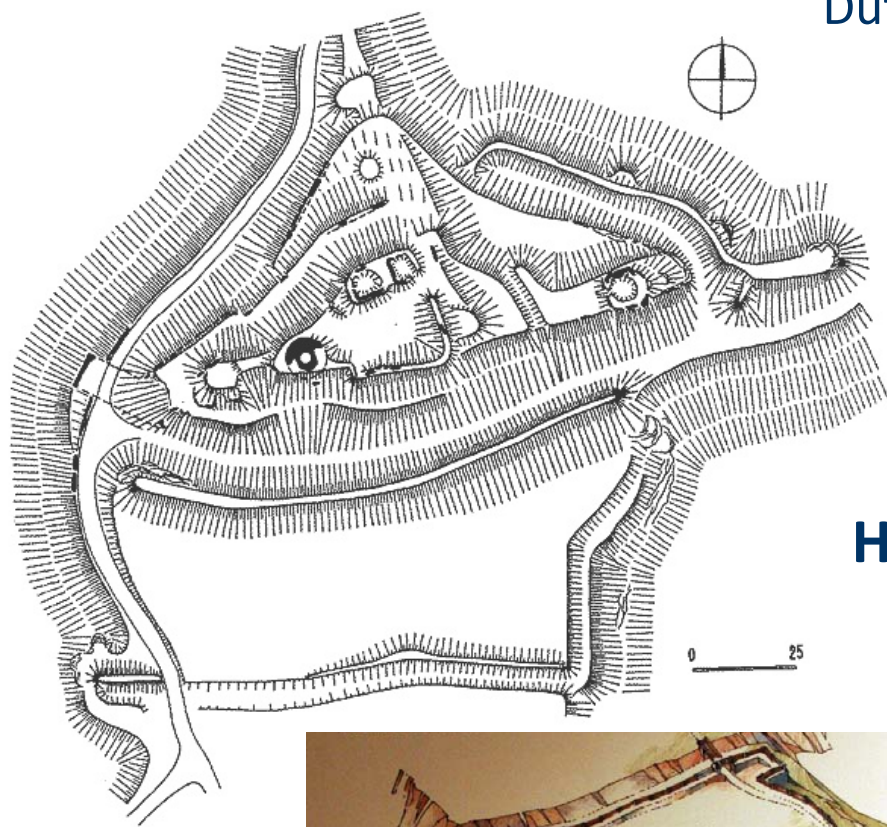
Druhotně osazený románský portál

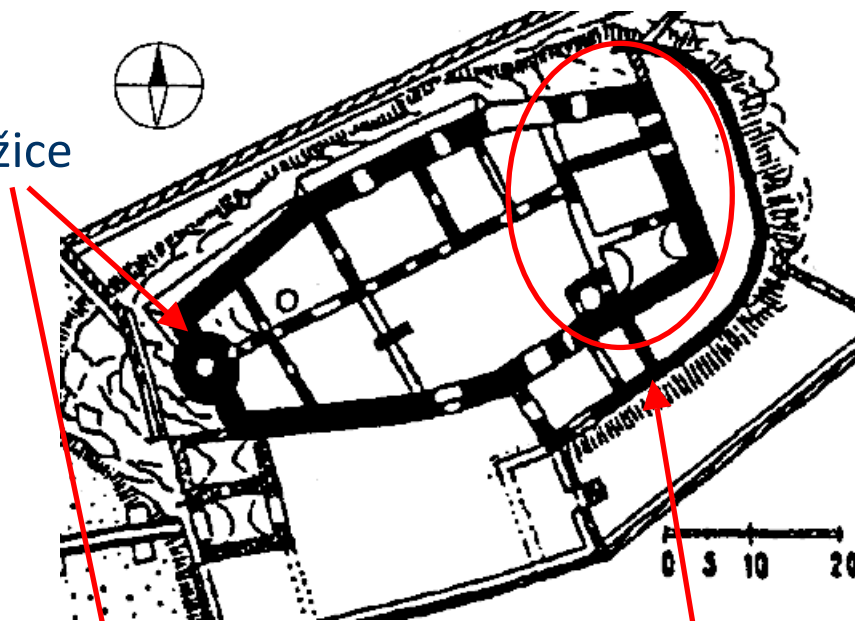
Žebrák 2.polovina 13.století
Extremně úzké staveníště

Volfštejn před polovinou 13.st. nebo před 1316?

Bergfritová dispozice - Morava

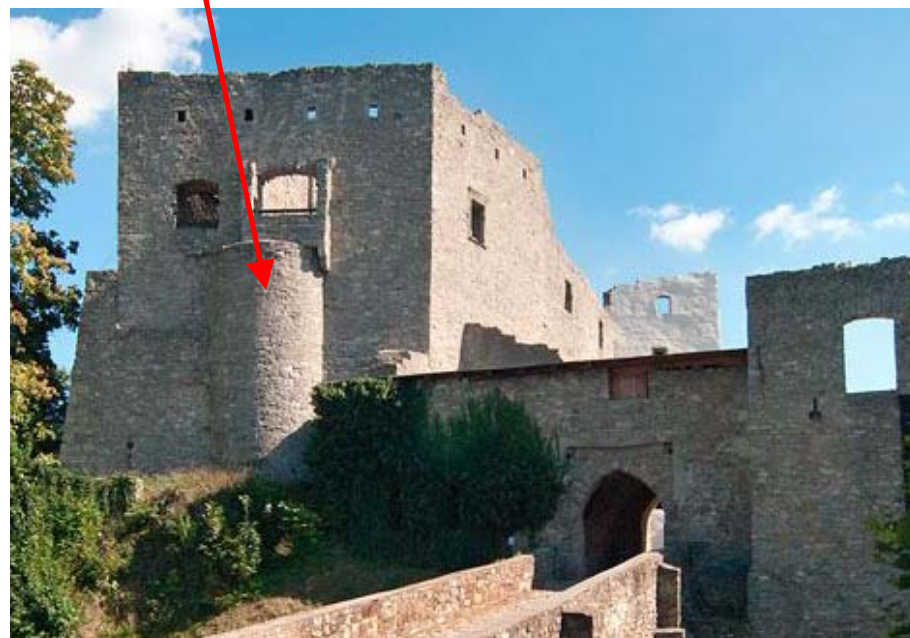

Dutá věžice

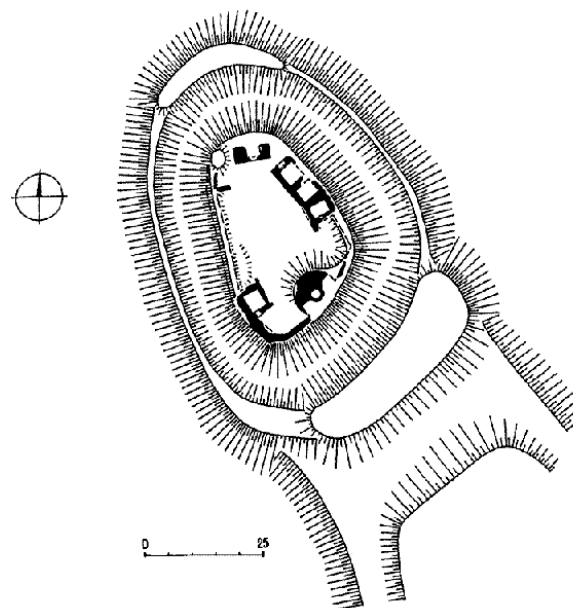
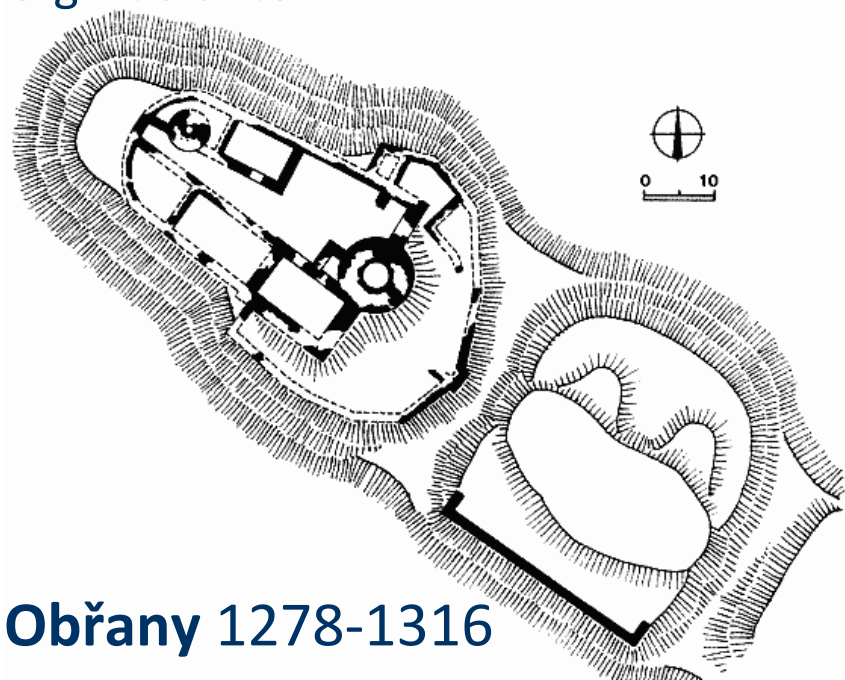
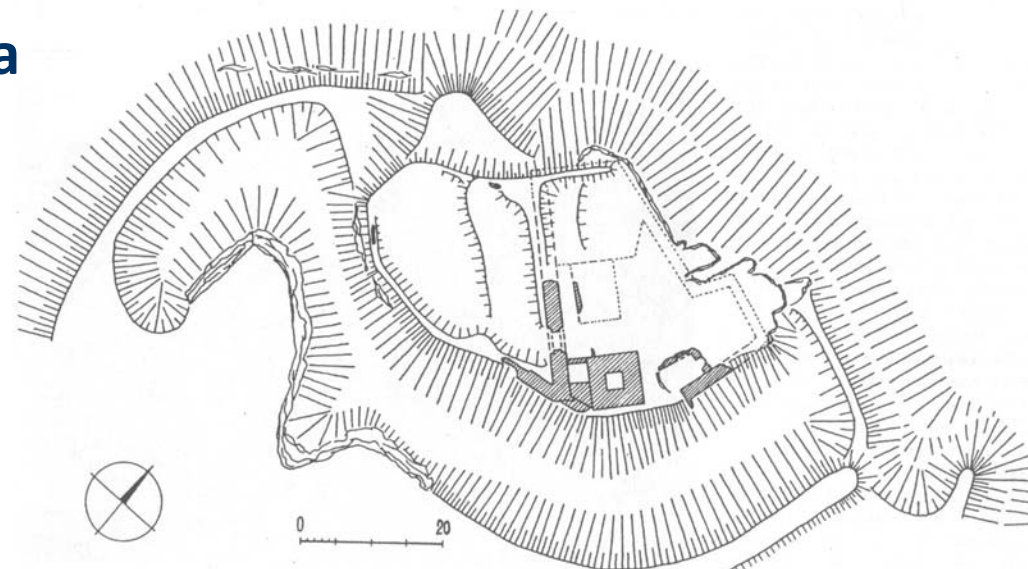
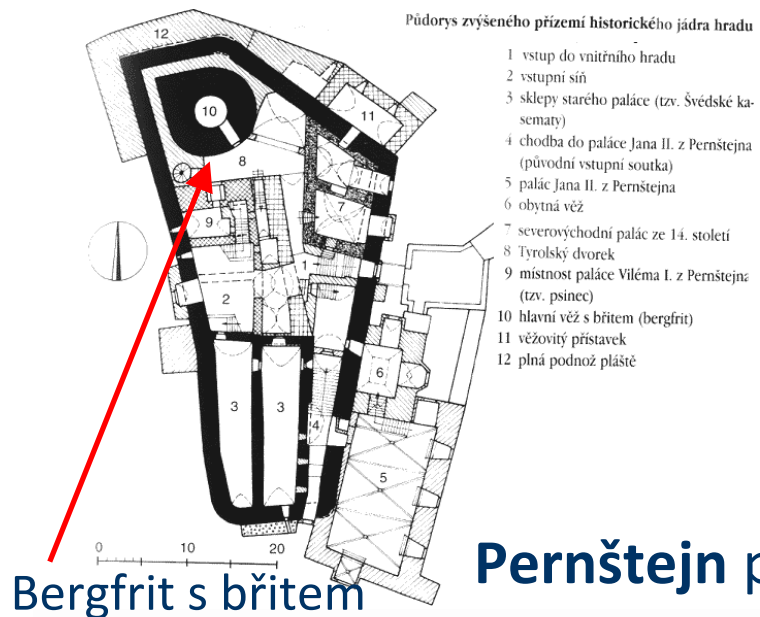
Hukvaldy před 1285

Původní palác

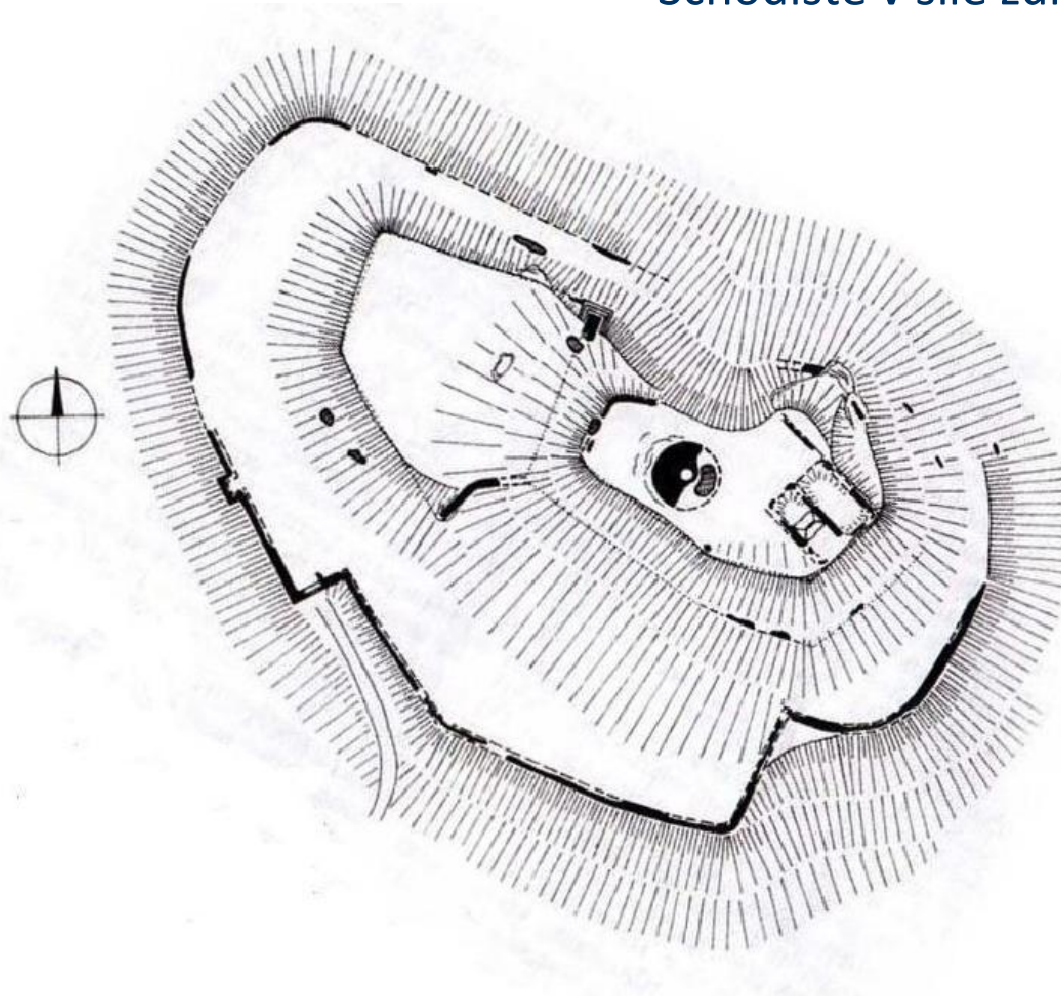

Aueršperk – přelom 13.-14. století

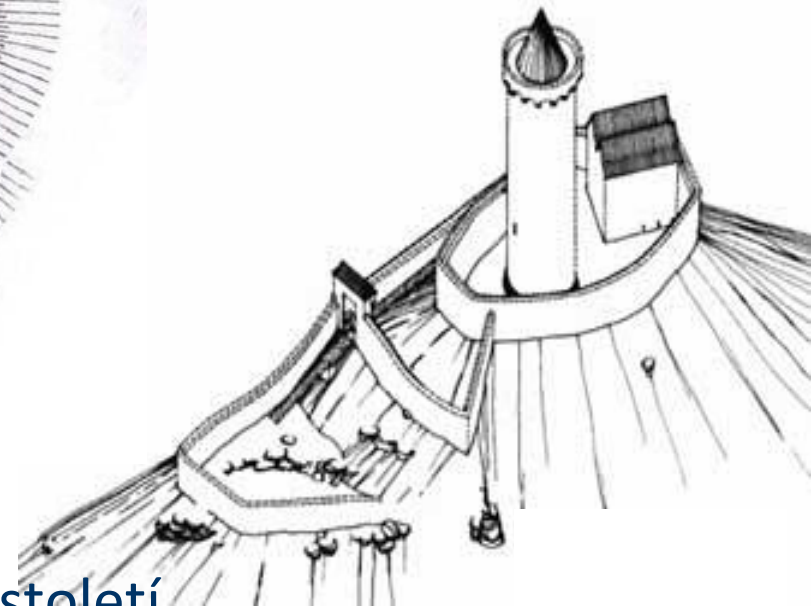
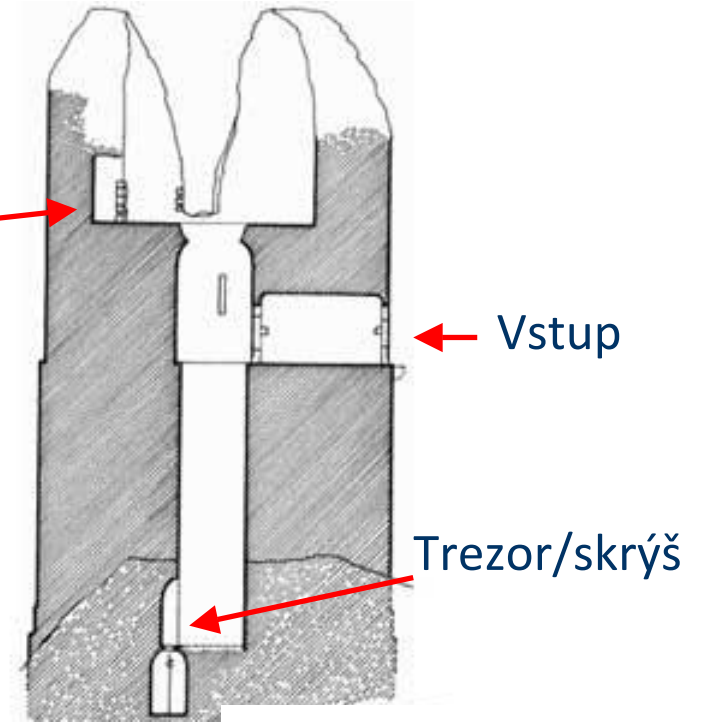
Bergfritová dispozice - Morava

Bergfritová dispozice – České Slezsko

Schodiště v síle zdiva

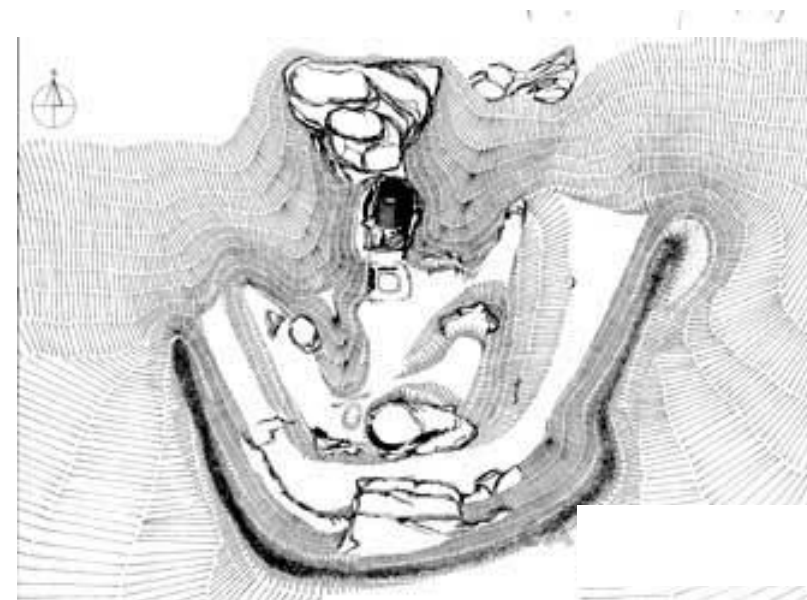
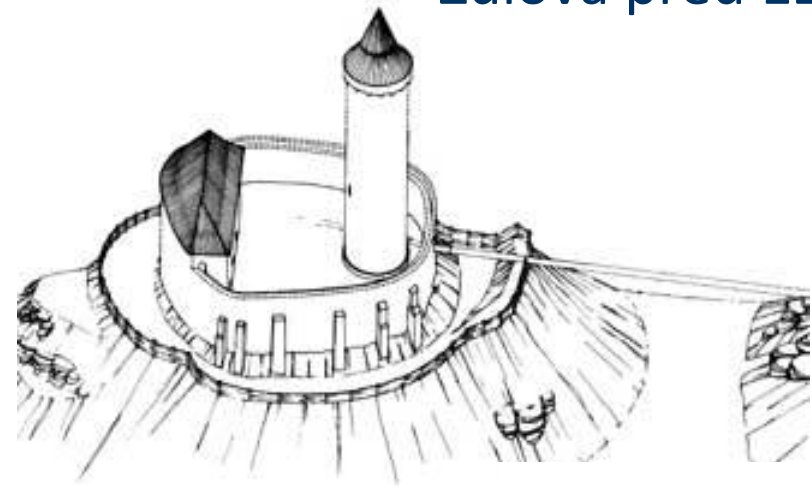
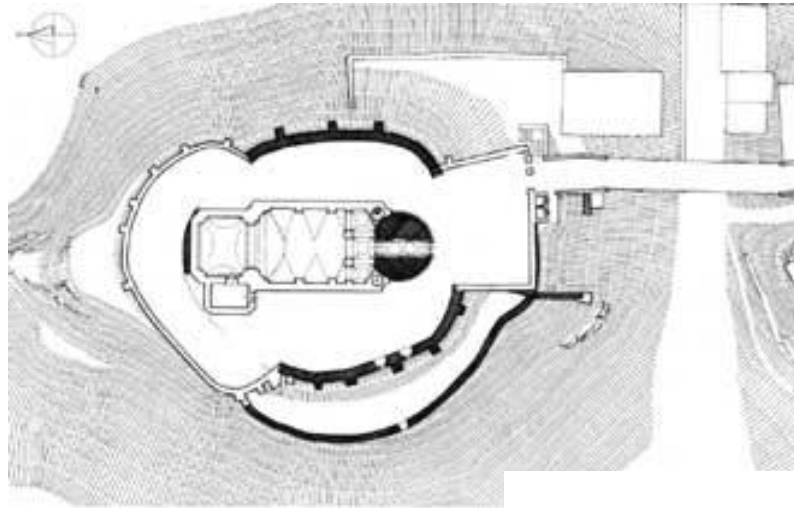

Kaltenštejn po polovině 13. století

1443 - dvě houfnice, čtyři píšťaly, šest kop šípů, půl sudu střelného prachu, jedna pánev na vaření piva.

Bergfritová dispozice – České Slezsko

Žulová před 1290

Koberštein 13.-14. Století
Nejasno zda nejde o relikv paláce

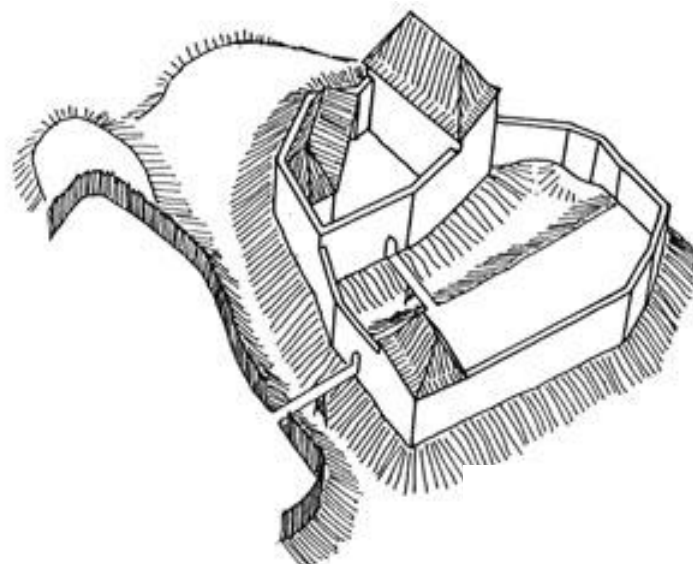
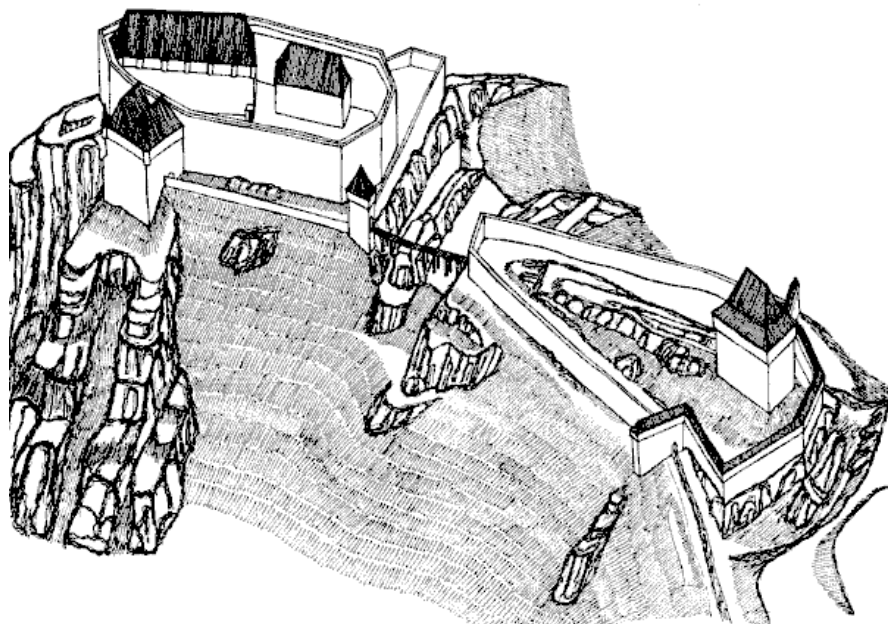
Dvorcová dispozice-palác jako hlavní stavba-bezvěžová dipozice

Hrad s palácem jako hlavní obranou a obytnou stavbou představuje jeden ze základních typů bezvěžových hradů. Většina těchto staveb je šlechtického založení a jsou budovány od druhé poloviny 13.století do století následujícího. Většinou obdélný palác je situován v rámci dvora tvořeného hlavní hradbou. Paláce bývají většinou rovnoběžné s přístupovou komunikací.

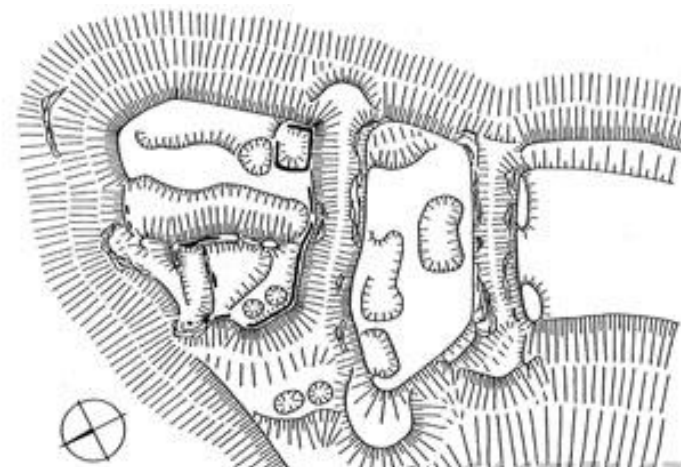
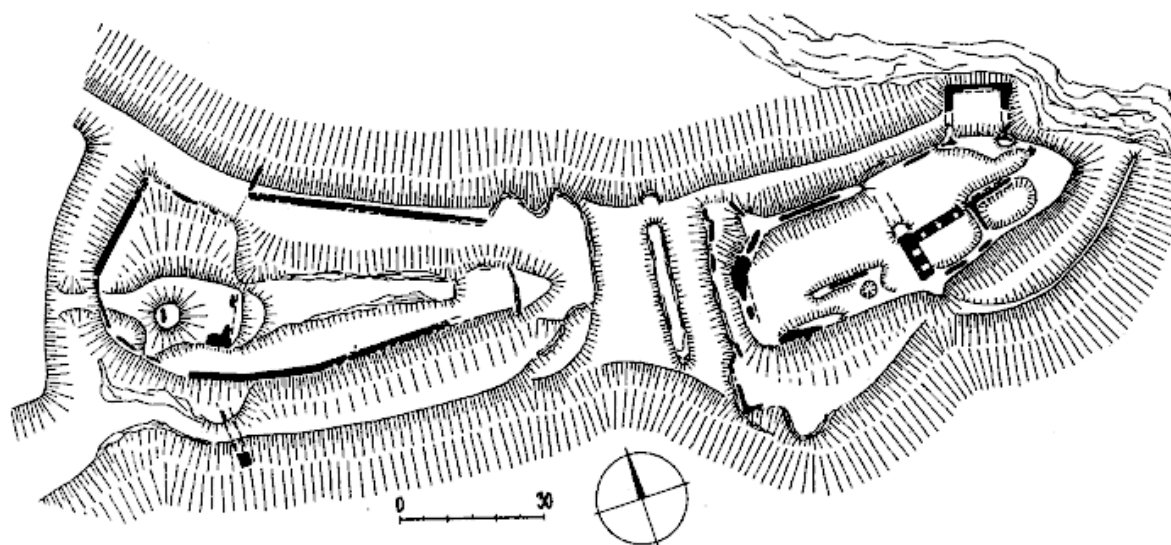
Úskalí definice hradu s palácem jako hlavní a obytnou stavbou

Pouze u několika málo dispozic je palác opravdu v dominantní poloze. Spíše než o dominanci paláce je lépe mluvit o bezvěžových hradech, které jsou vyděleny dvorem hlavní hradby. Na rozdíl od plášťových hradů mohla zástavba jádra hradu hlavní hradbu převyšovat. Tento typ hradu by tedy bylo vhodnější nazývat **dvorcovou dispozicí** či obecně bezvěžovými hrady. Počet a charakter zástavby jádra hradu může být bohatší než jen jeden palác. Patrně z tohoto typu se vyvíjejí pozdější složitější dispozice pokročilého 14.století (dvoupalácové hrady atd.).

Dvorcová dispozice-palác jako hlavní stavba

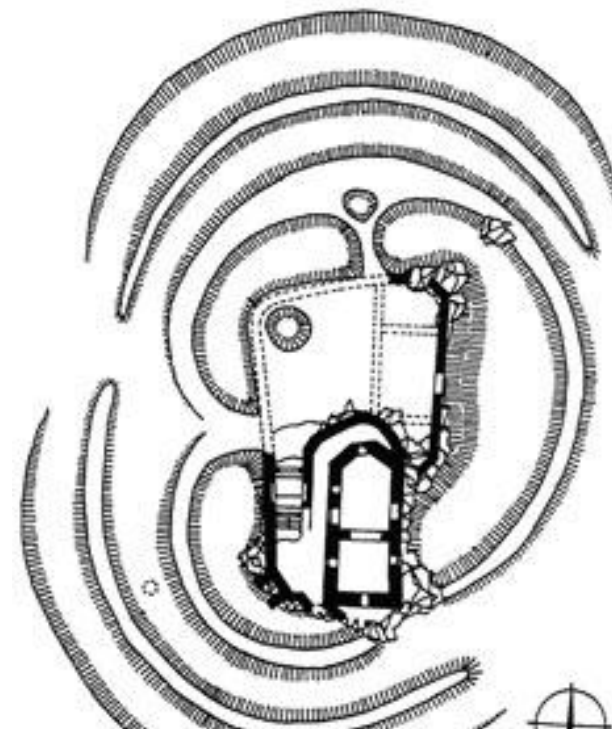
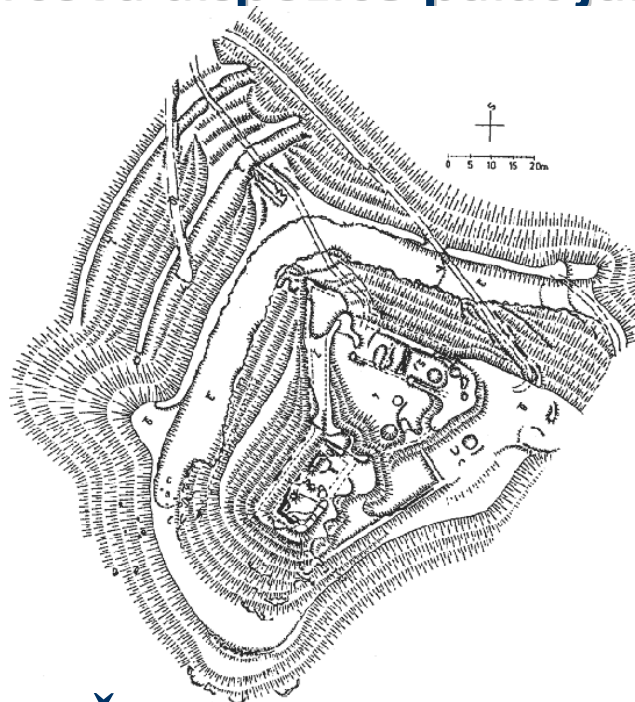

Blansek před 1275

Kuchlov konec 13.století?

Dvorcová dispozice-palác jako hlavní stavba

Nový Žeberk 1.pol.14.st.

Vlčtejn počátek 14.století

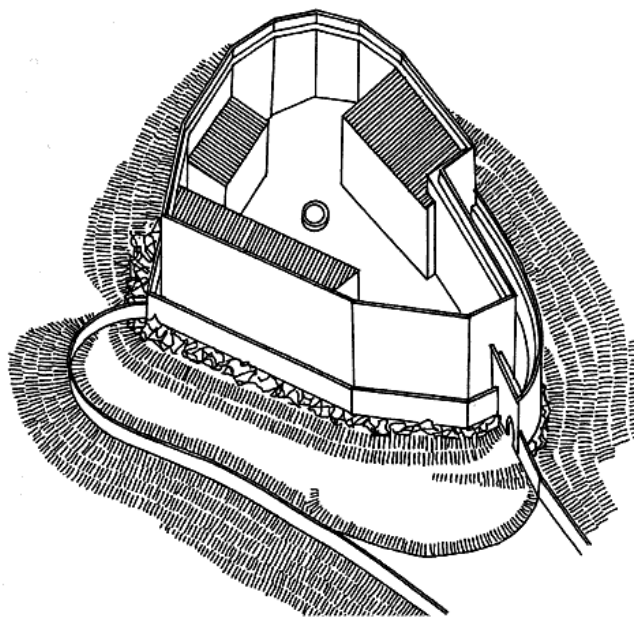
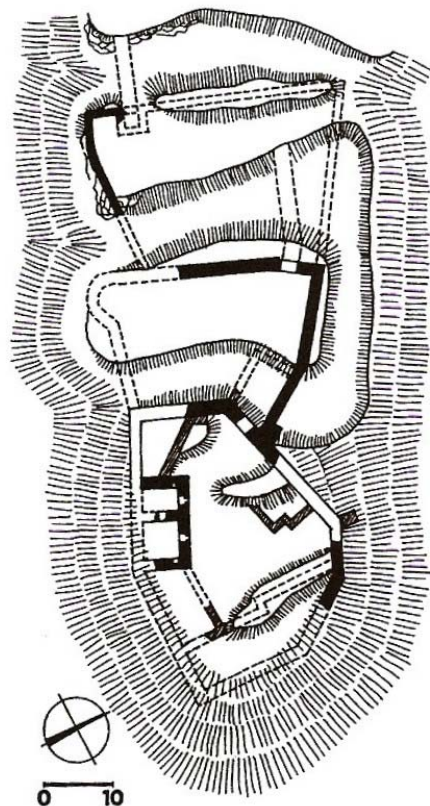
Hrady s plášťovou zdí

Typ bezvěžového hradu u něhož hlavní tíha obrany leží na mohutné, vysoké obvodové hradbě, za níž jsou skryty ostatní objekty hradu. Ochoz plášťové zdi umožňuje plynulý pohyb obránců a zvenčí nejsou patrné žádné lehce zranitelné střechy. Pokud se vyskytuje věž jedná se pouze o bránskou věž. Typ se vyskytuje převážně na Moravě, ve Slezsku a Dolním Rakousku. Pouze ojediněle pak v Čechách. Ač jsou některé lokality u nás datovány již do druhé poloviny 13.století je otázkou zda je toto datování správné. Obecně se zdá že nejstarší lokality jsou datovány do první poloviny 14.století a typ má snad původ ve Slezsku. Většina hradů s plášťovou zdí jsou šlechtického založení.

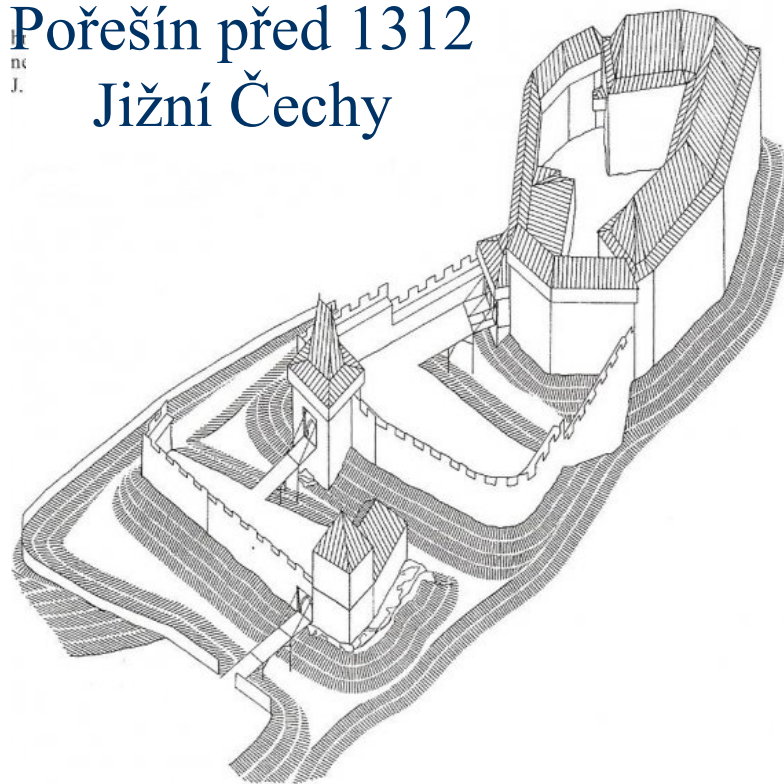
Jelikož je většina hradů dochovaná jen v reliktech je těžké určit zda vnitřní zástavba nepřesahovala plášťovou zeď, což je jednou z definic typu.

Pokus L. Svobody rozšířit termín plášťový hrad o další lokality a významy nebyl přijmut.
Svoboda L. 1995: O plášťových hradech, AH 20/1995, 355-388.

Hrady s plášťovou zdí Čechy

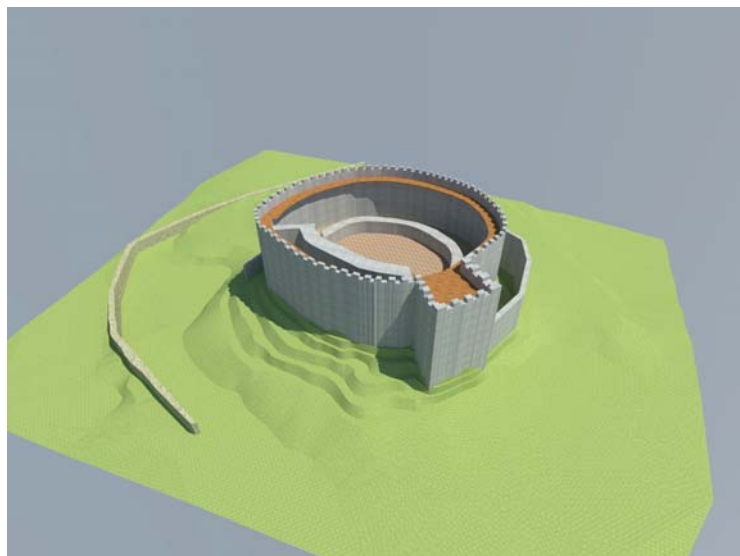
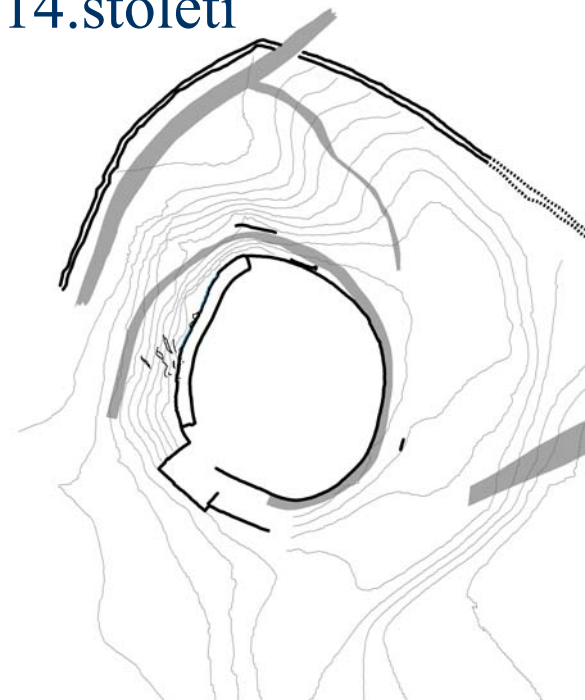
Pořeřín před 1312 Jižní Čechy

Lanšperk před 1285 na ě pomezí Āech s Moravou
Otázka zda se první zmínka váže k této lokalitě.
Možná je i nově objevená lokalita na stejném
katastru. Hrad snad královského založení.

Hrady s plášťovou zdí

Dalečín polovina 14.století

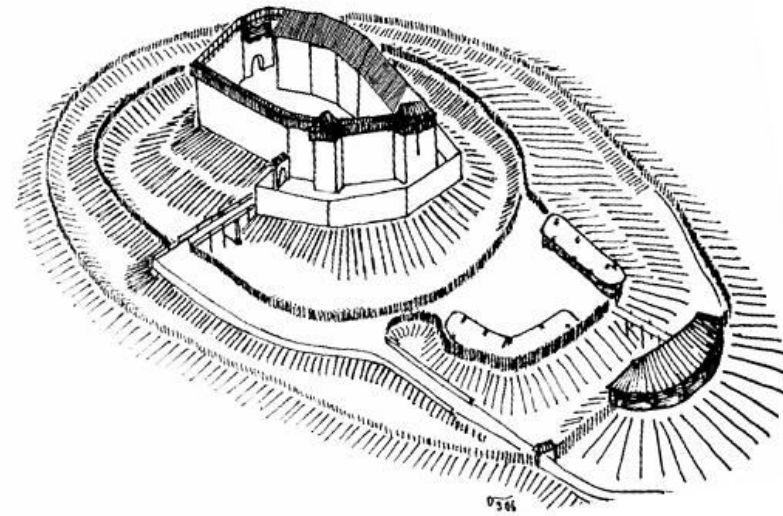
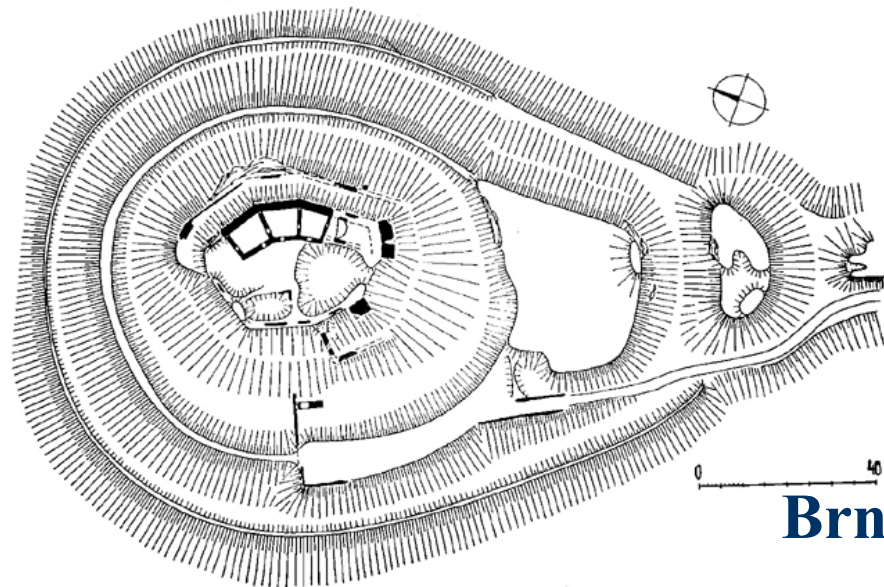
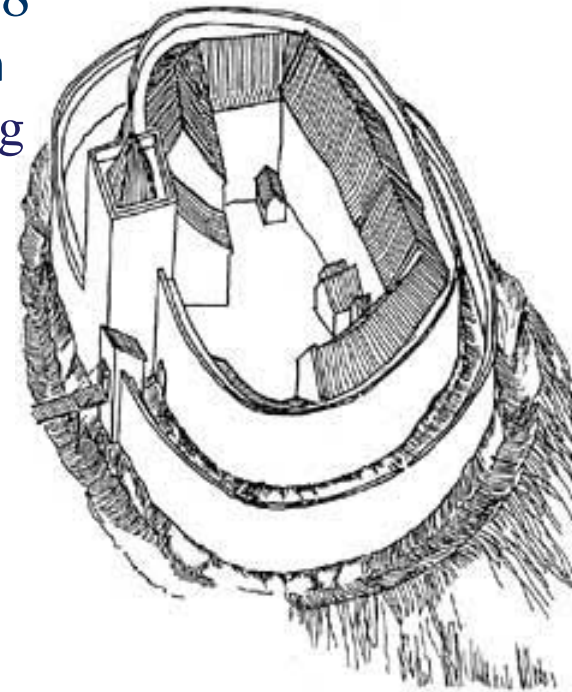

Hrady s plášťovou zdí

Lelekovice před 1358

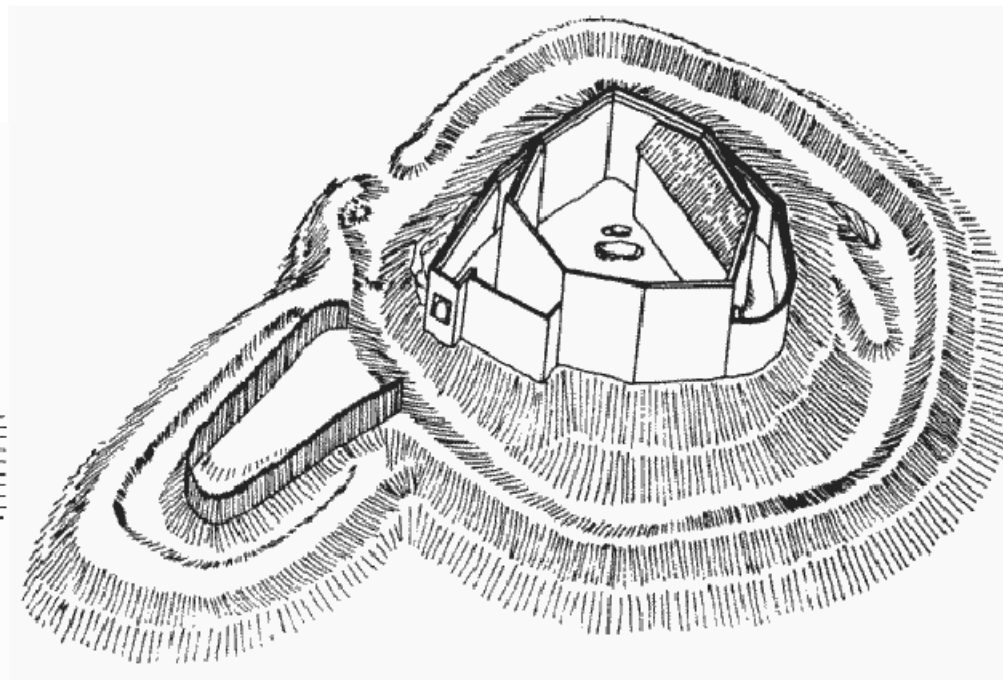
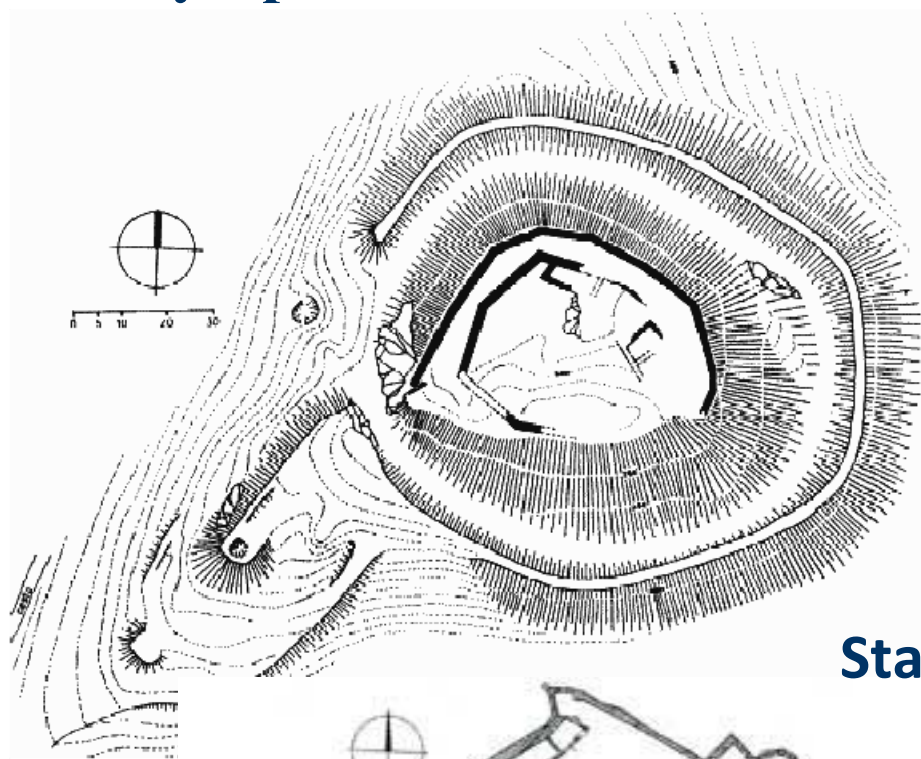
Archeologicky zkoumán

Později tzv. Ganerbenburg

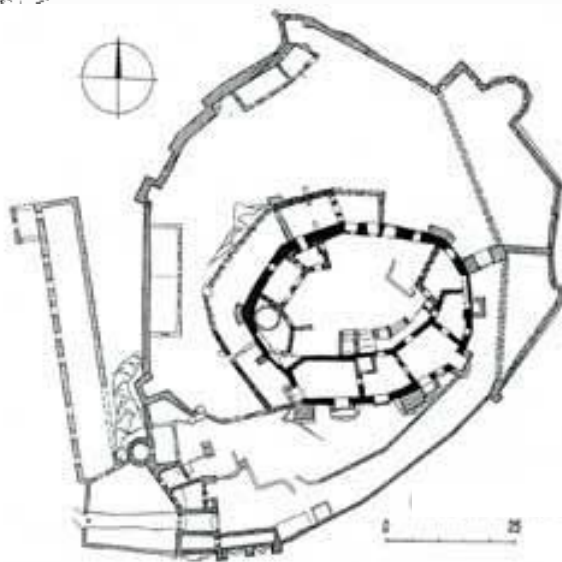

Brničko před 1356

Hrady s plášťovou zdí

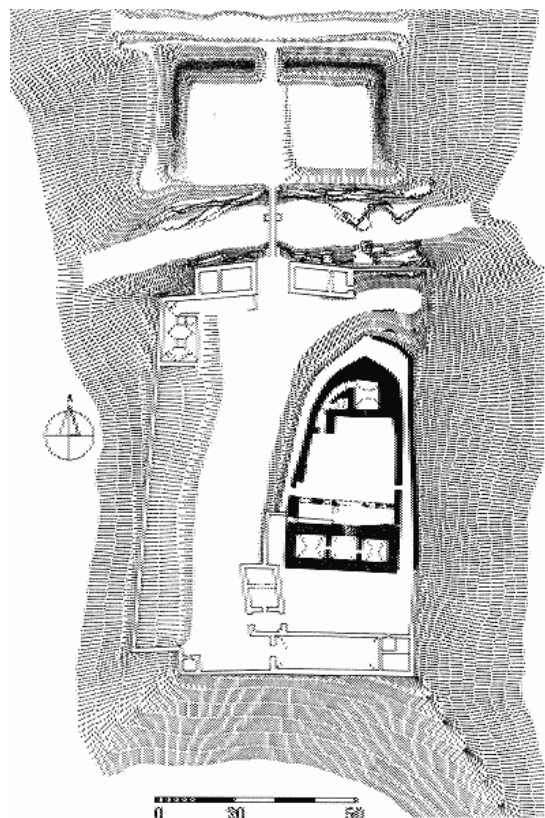
Starý Světlov před 1360

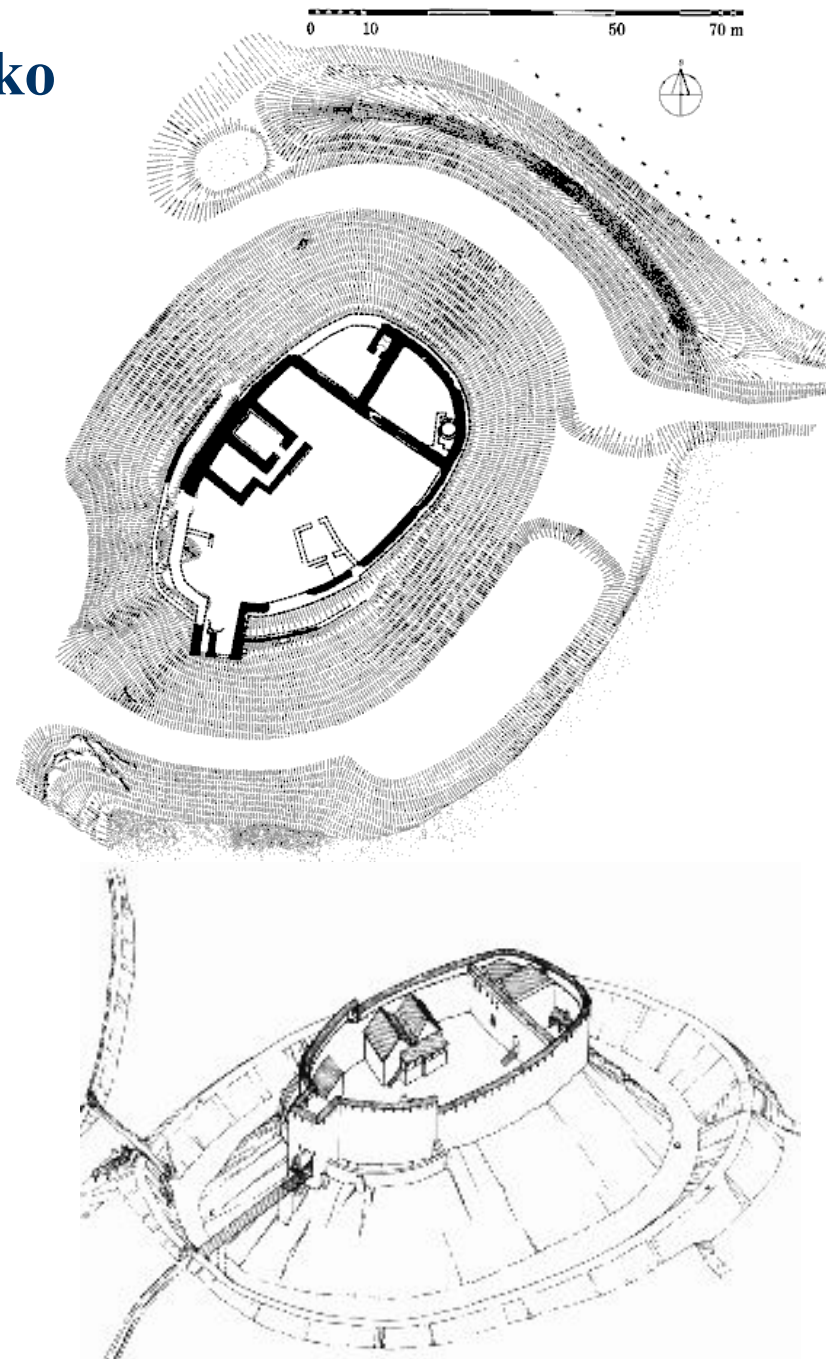
Boskovice 14. století

Hrady s plášťovou zdí ? České Slezsko

Vikštejn před 1377

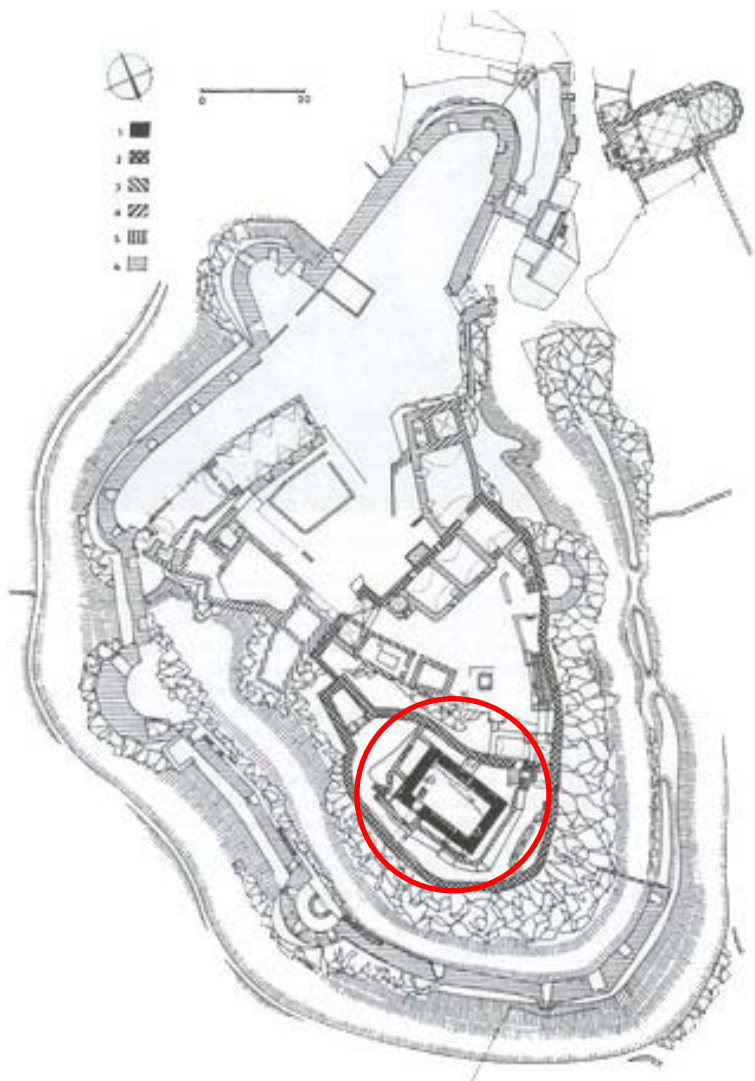

Vartnov poč. 14.století

Donjonové dispozice

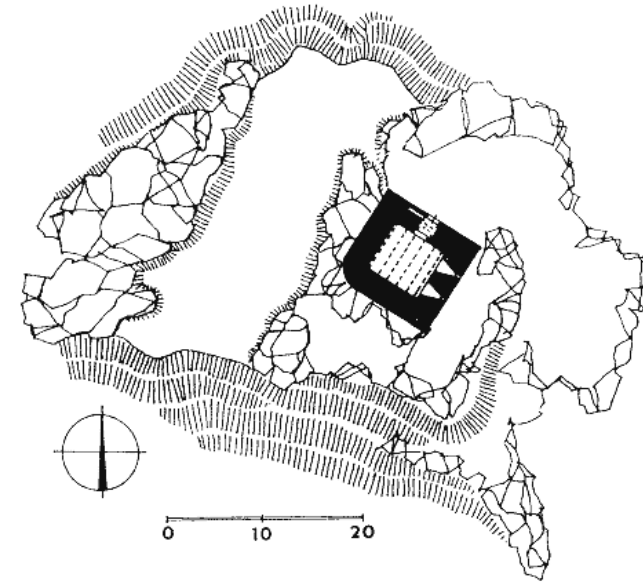
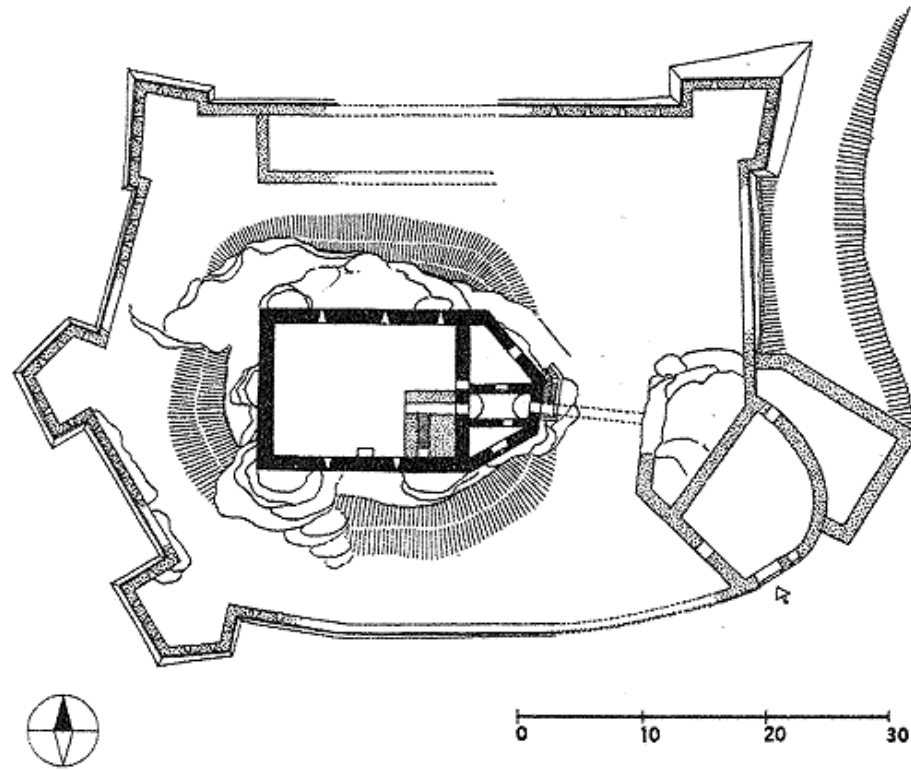
Hrady donjonové dispozice jsou tvořeny volně stojící většinou čtverhranou obytnou věží – donjonem, obtočenou hradbou, do níž je eventuálně doplněný další, nejčastěji vstupní objekt. Ostatní zástavba má jen pomocný charakter či je mladší. Hrady tohoto typu se začínají budovat na přelomu 13./14.století a klasickou dobou jejich výskytu je první polovina 14.století.

Donjonové dispozice

Rábí 14.století – nově se spekuluje už o románském původu hradu

Donjonové dispozice

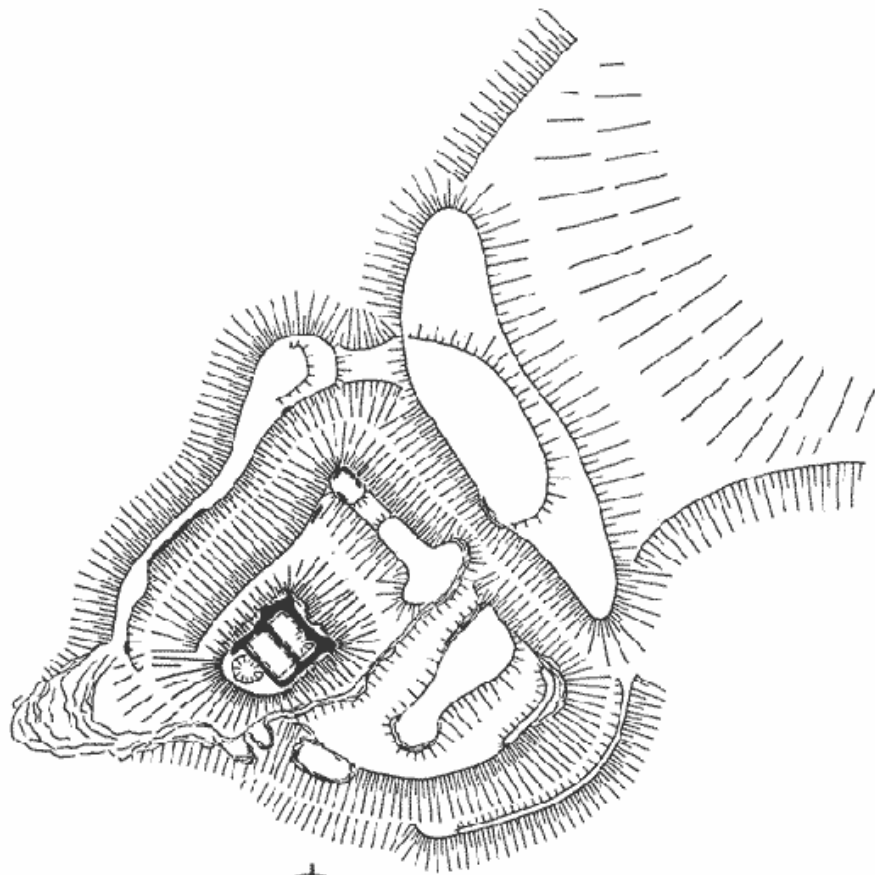

Vítkův Kámen počátek 14.století

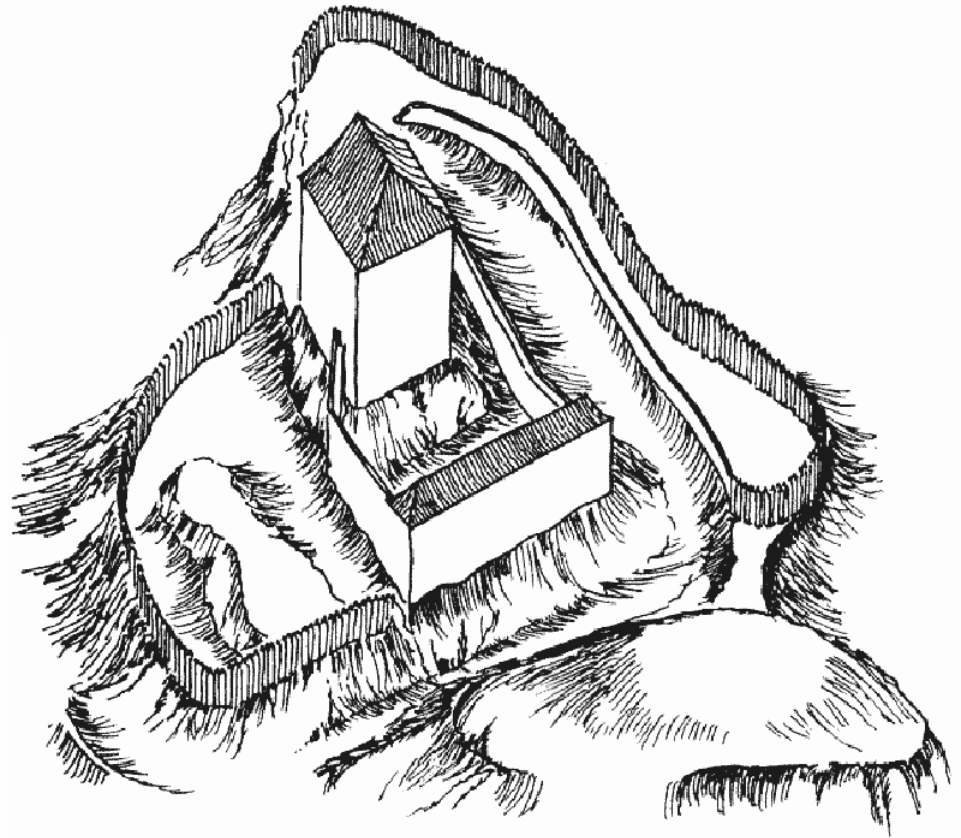

Kunžvart před 1359

Donjonové dispozice

0 5

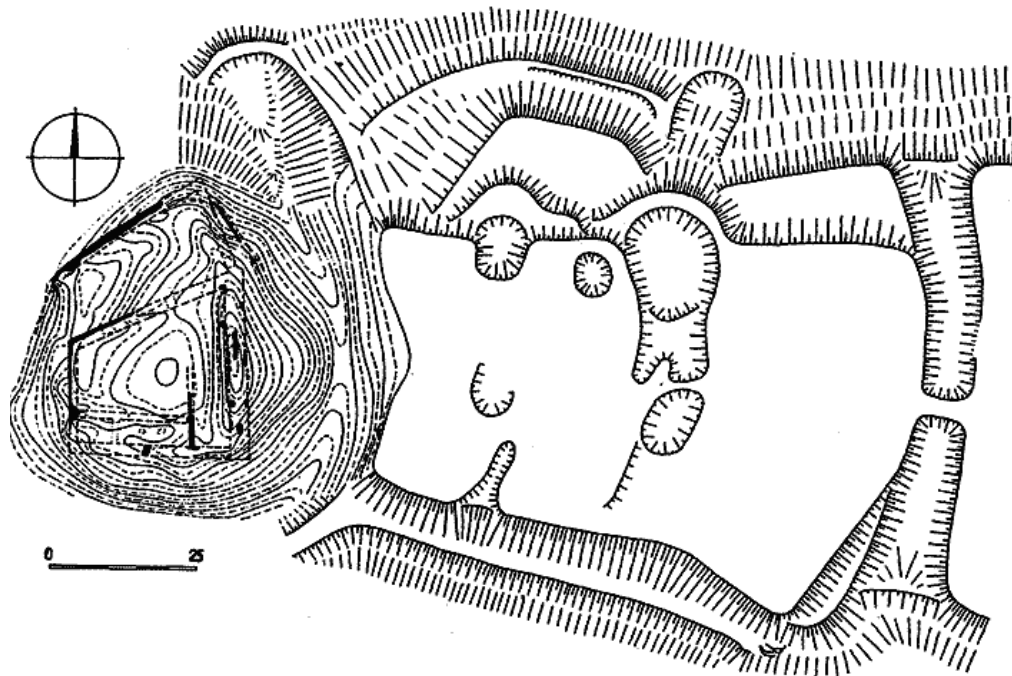
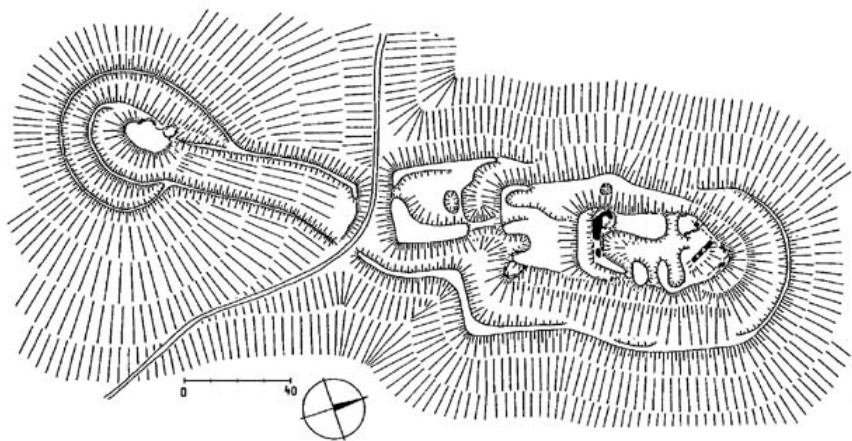

Košíkov 2.pol.14.století

Hrad s štítovou zdí

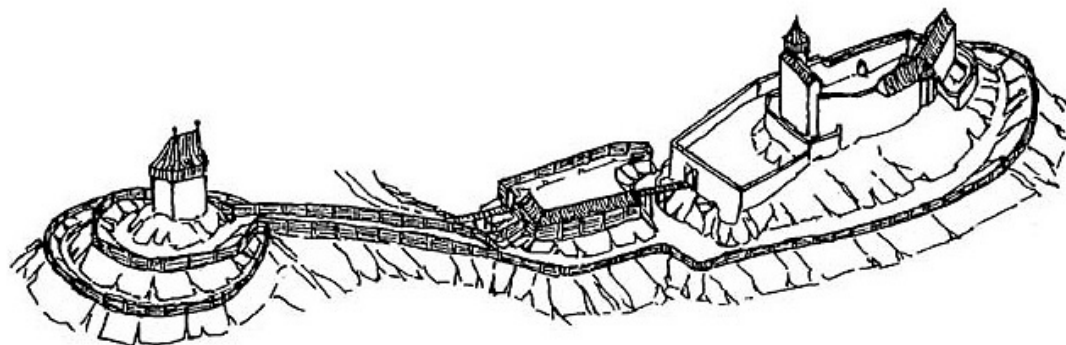
Dominantním znakem této dispozice by mělo použití masivní štítové zdi, která chránila svou hmotou jádro hradu z nejvíce ohroženého směru. Problém zůstává špatné poznání těchto torzálních lokalit, kdy není jasné jak štítová zeď vypadala či jak je datována. Typ se snad vyskytuje od 13.století. S rozvojem dělostřelby jsou od 15.století štítové zdi opět budovány jako reakce na rozvoj palných zbraní – jde o typický neprogresivní prvek pasivní obrany. I když jsou známy štítové zdi s komorami pro těžké kusy (Helfštýn).

Hrad s štítovou zdí

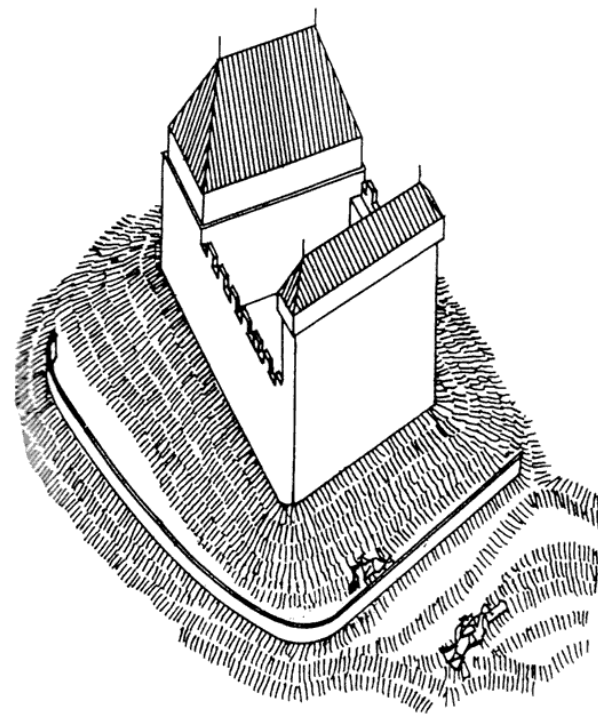
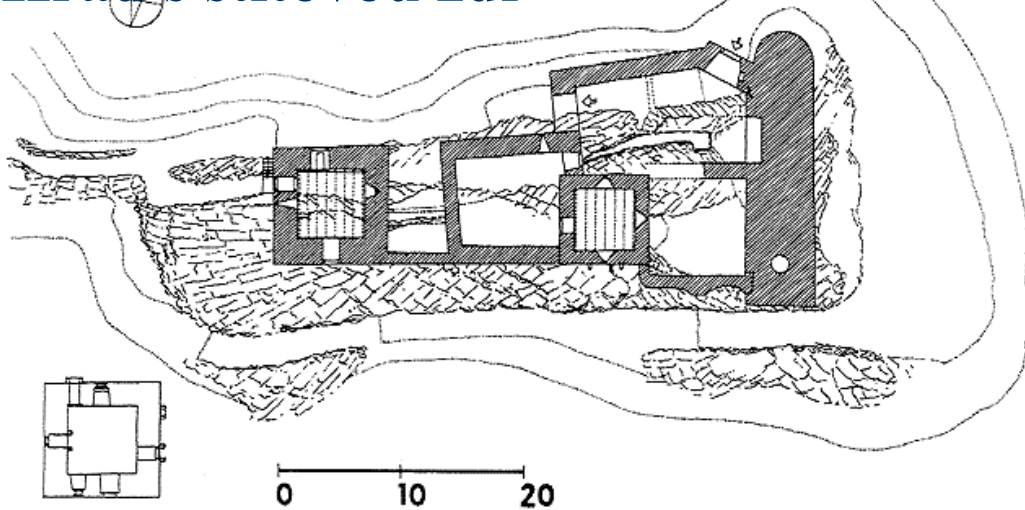

Střilky před 1258

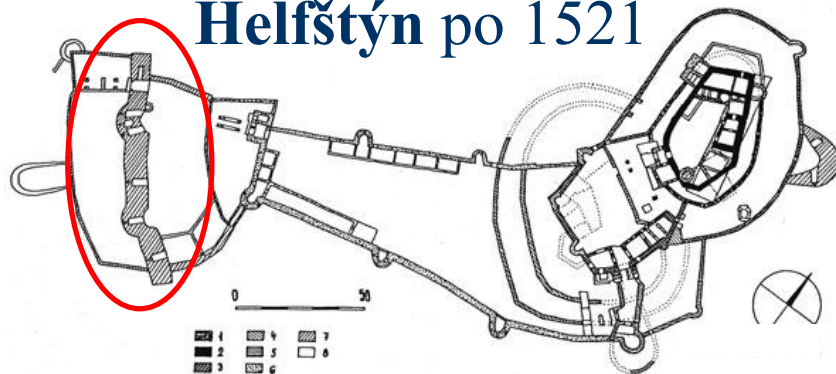
Šenkenberk okolo 1247

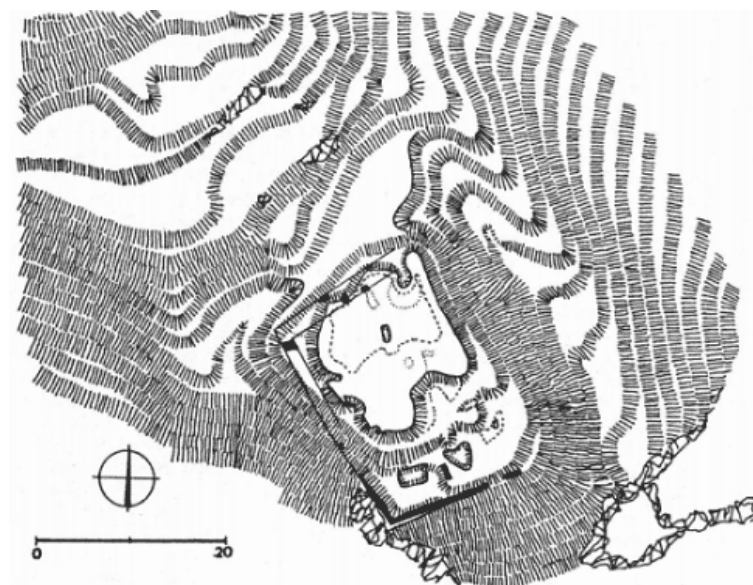
Hrad s štítovou zdí Ralsko 15.století

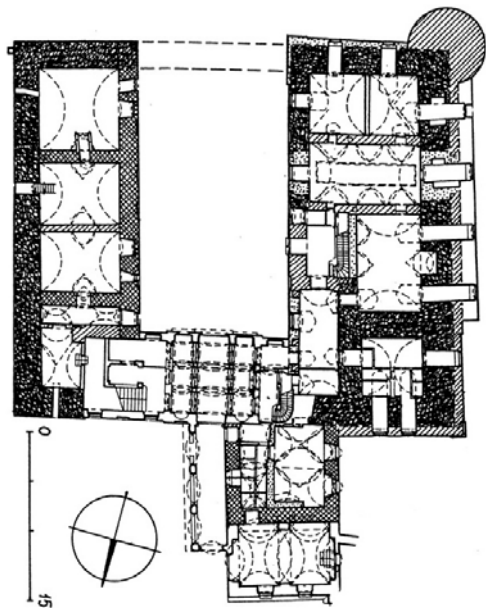

Helfštýn po 1521

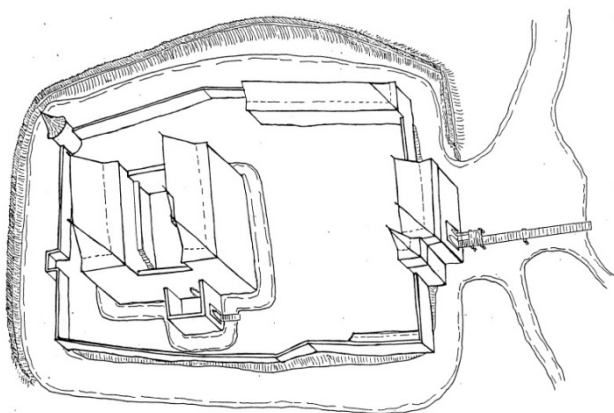
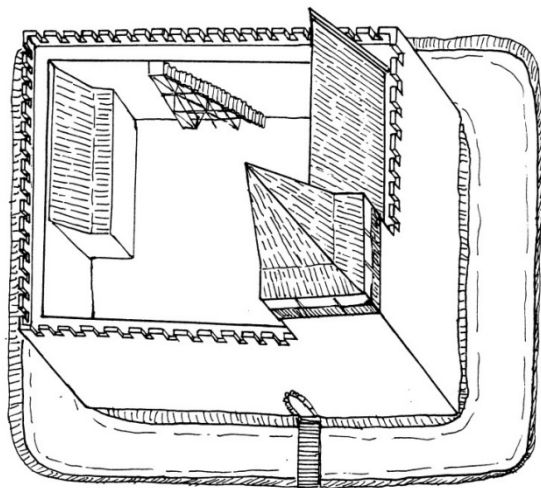
Hrádek u Podmok 2.pol.13.století

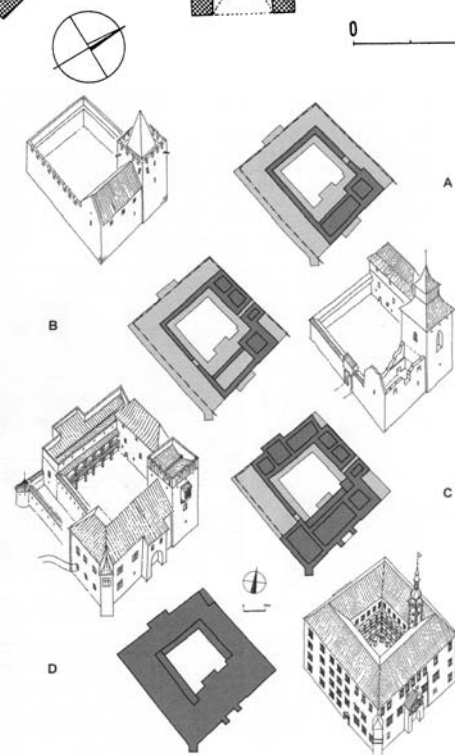
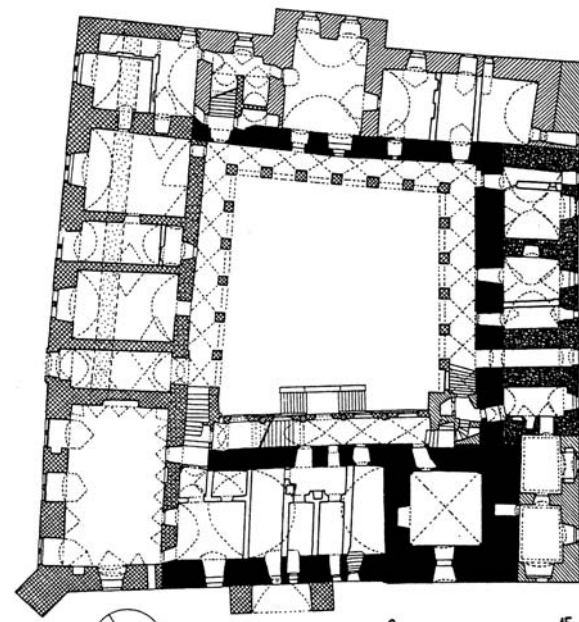

Strážnice
vznik před 1302

Pravidelné hrady, obytná zástavba srostlice obytné věže a paláce

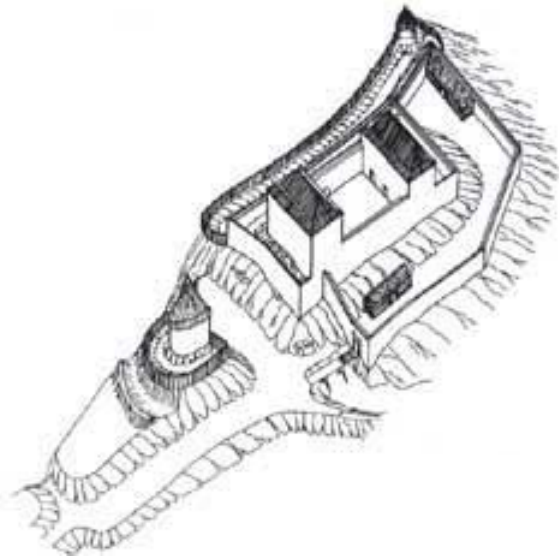
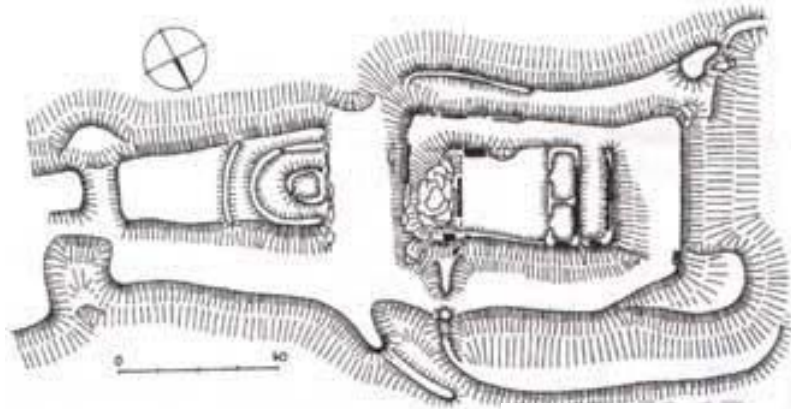
Uherský Ostroh
vznik před 1271

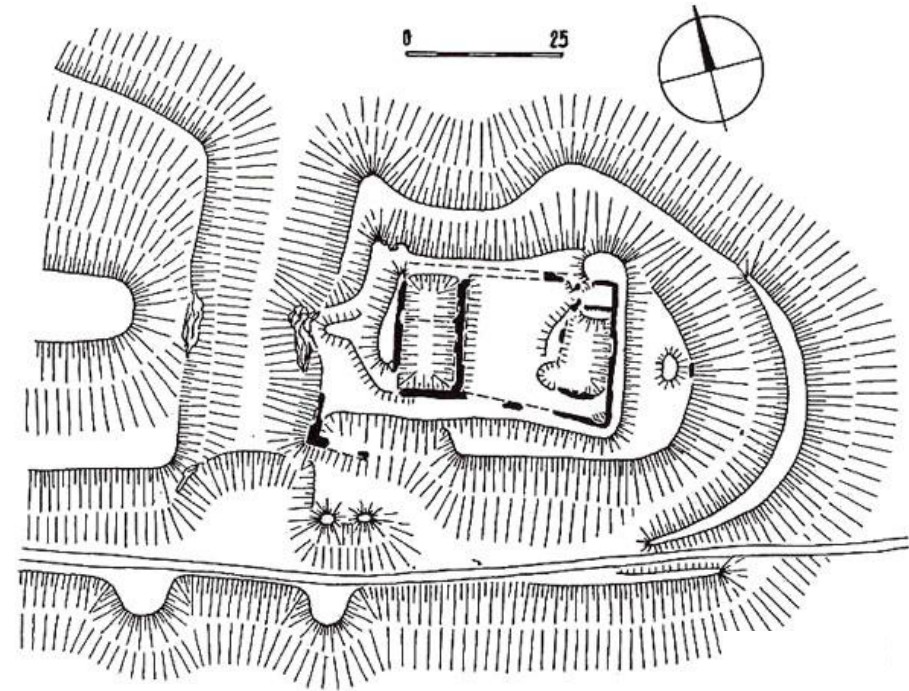
Dvojpalácová dispozice

Jsou tvořeny dvěma více či méně rovnocennými paláci situovanými na protilehlých stranách malého nádvoří. Zbylé strany uzavírá hradba. Paláce většinou dosahují značné výšky a jejich místnosti jsou plochostropé. Tento hradní typ je typický pro 14.století a představuje vývoj bezvěžových hradů z 13.století. Zdvojení paláců souvisí se zvýšenými požadavky na komfort a místo v období klidné vlády prvních Lucemburků.

Hrady 14. století dvojpalácové dispozice

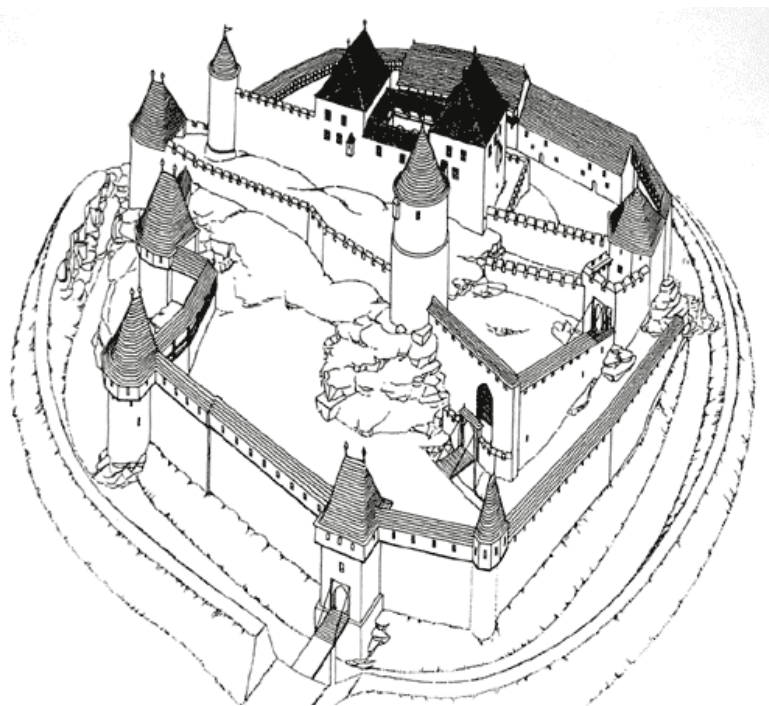

Rabštejn u Dukovan před 1358

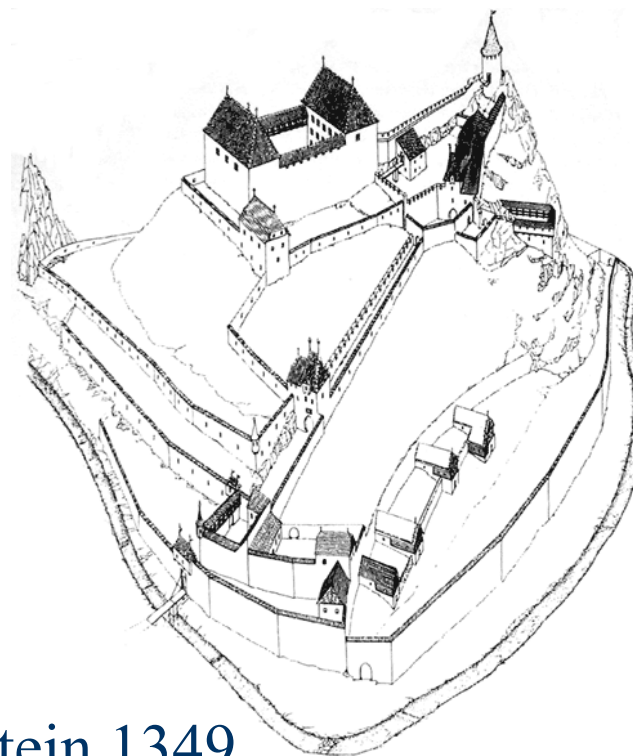

Nový (Sedlecký) Hrad 1375-1390?

Hrady 14. století dvojpalácové dispozice

0 50

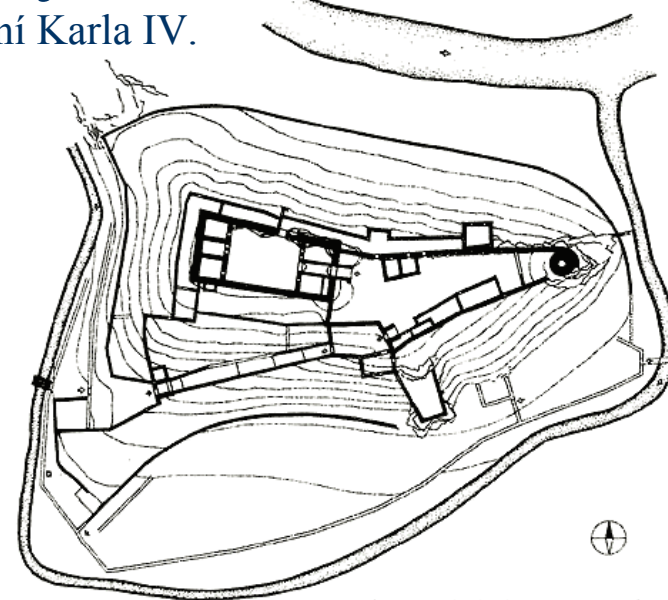
Maidštejn 1349

Povolení Karla IV.

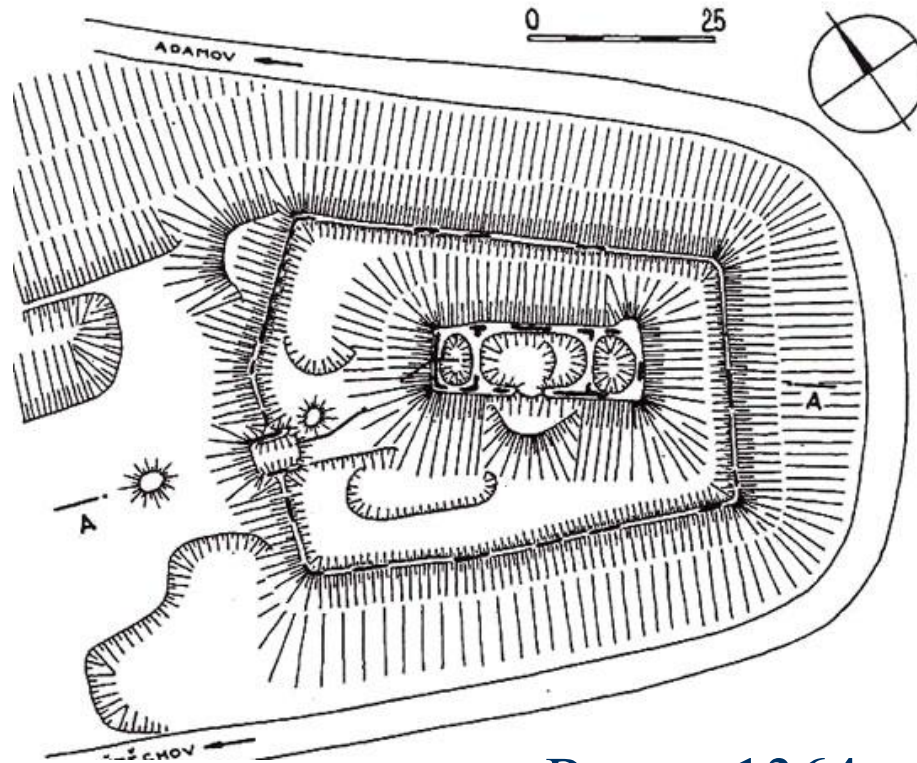
Helfenburk 1355

Povolení Karla IV.

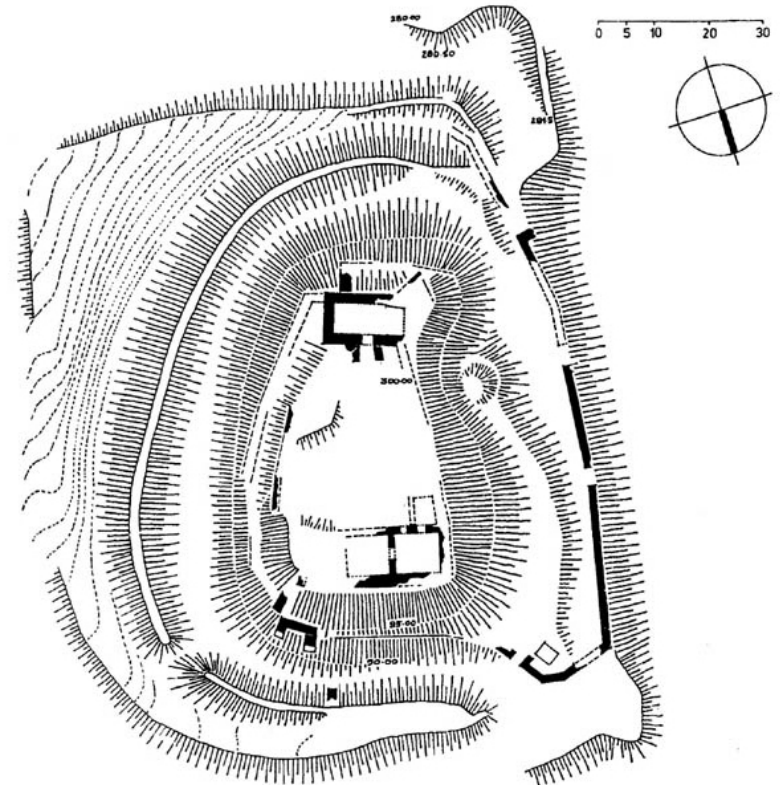

0 50 100

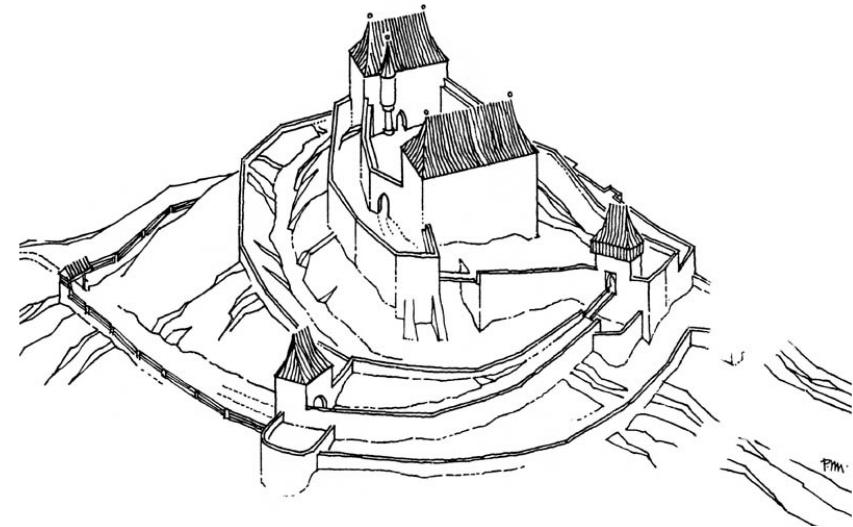
Hrady 14.století dvojpalácová dispozice

Ronov 1364

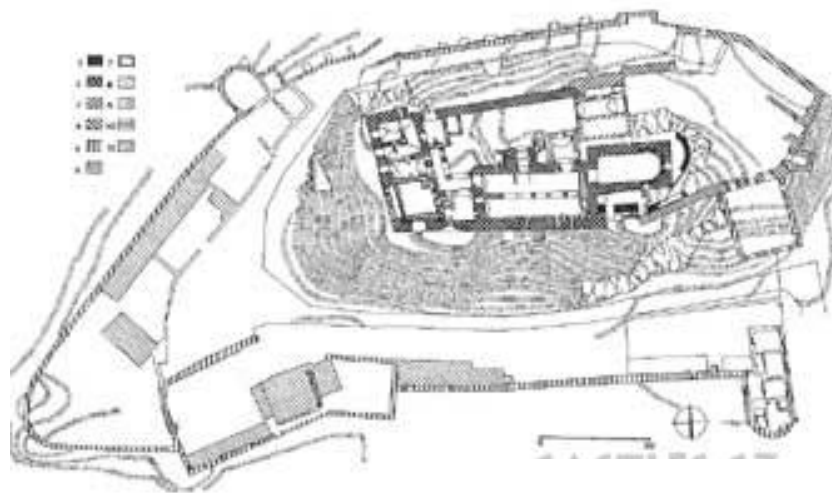
Rožnov před 1372

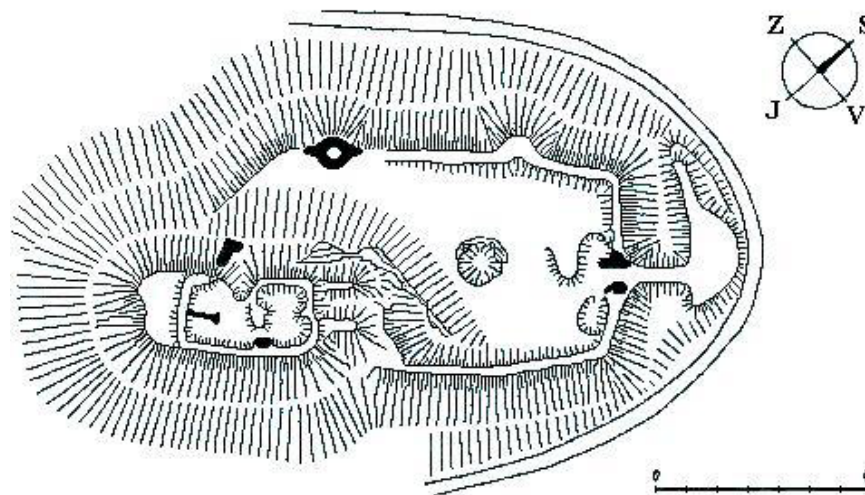
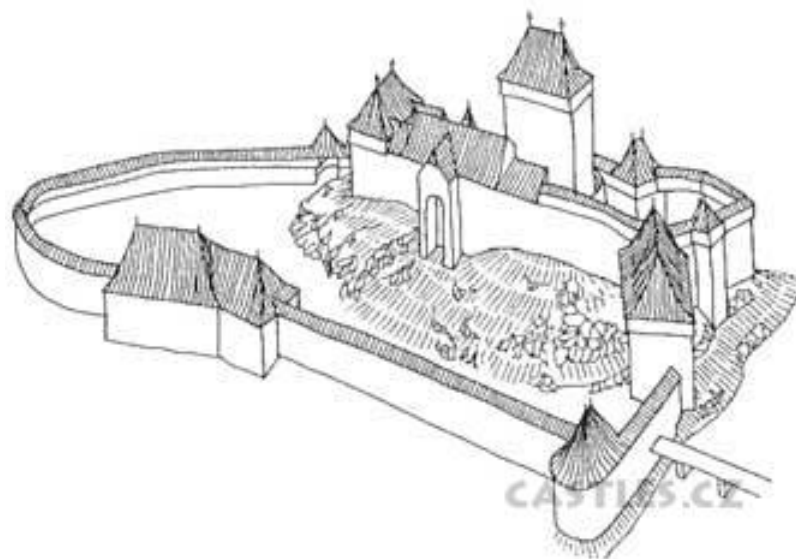
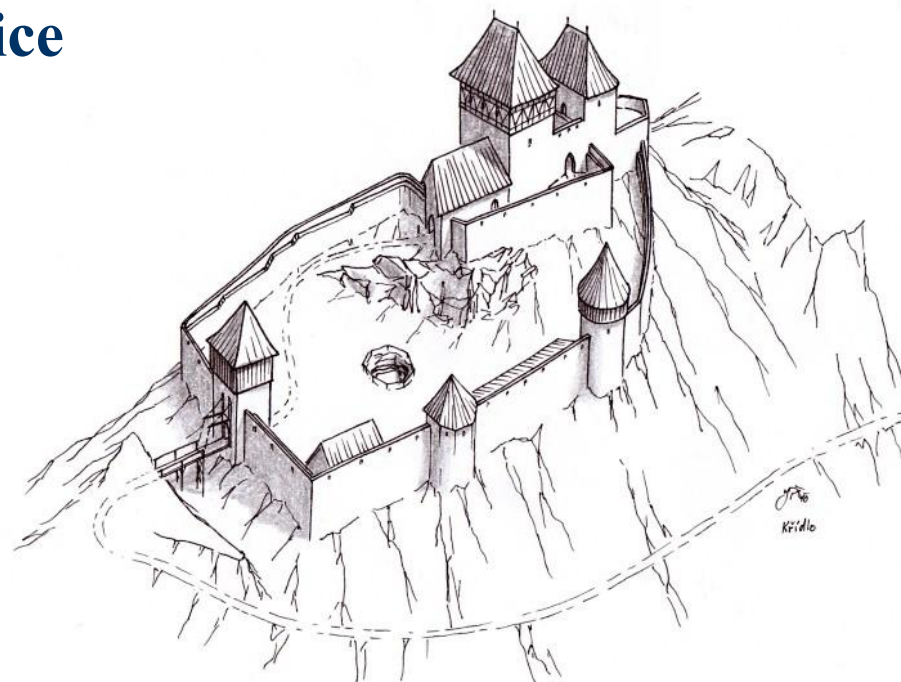
Blokové dispozice

Hradní typ u něž donjon srůstá s palácovými křídly do bloku obklopujícího většinou malé nádvoří. Vyskytují se od první poloviny 14.století. Ve větších rozměrech dochází k rozmvolnění sevřených bloků a hradní typ je následně užíván za klidné vlády Lucemburků a je na něho navazováno po husitských válkách.

Hrady 14. Století – Blokované dispozice

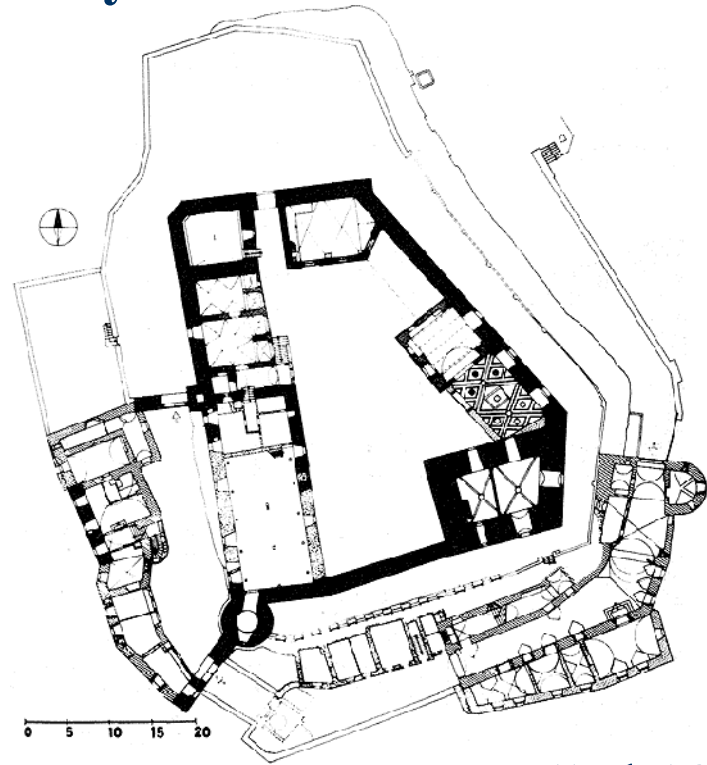

Okoř 1359 (2.pol.13.st.)

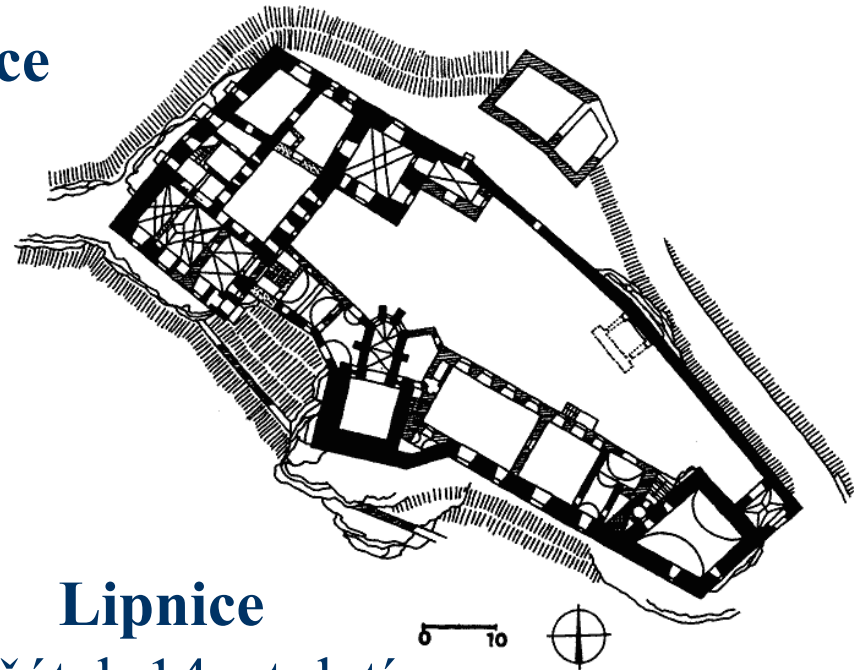

Křídlo před 1365

Hrady 14. Století – Blokované dispozice

Kost před 1349

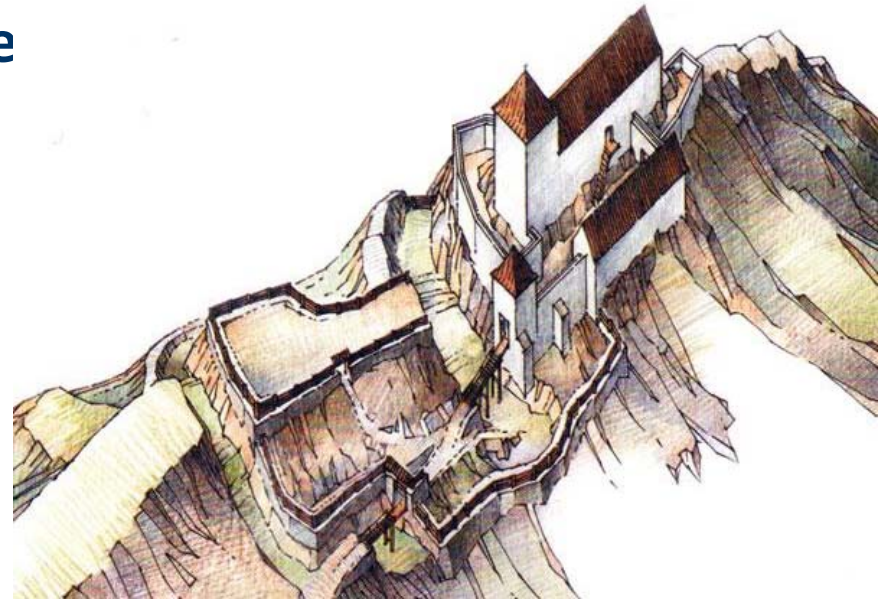
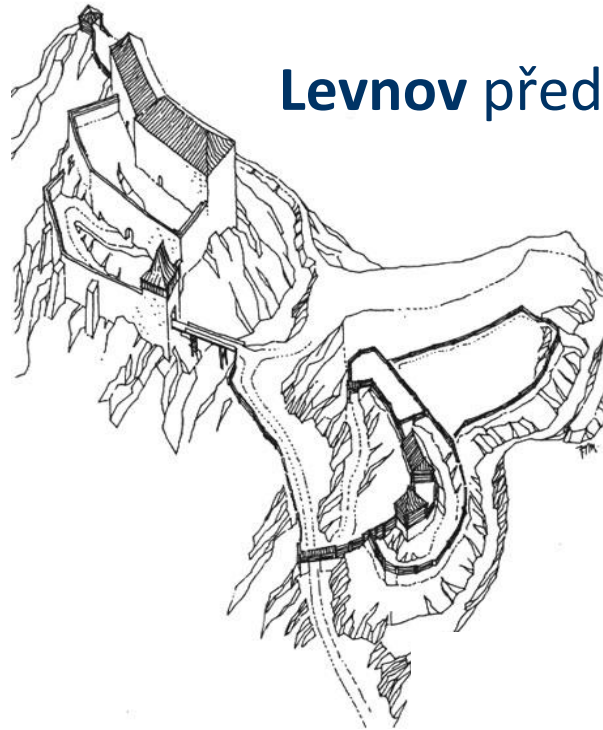

Lipnice
Počátek 14. století

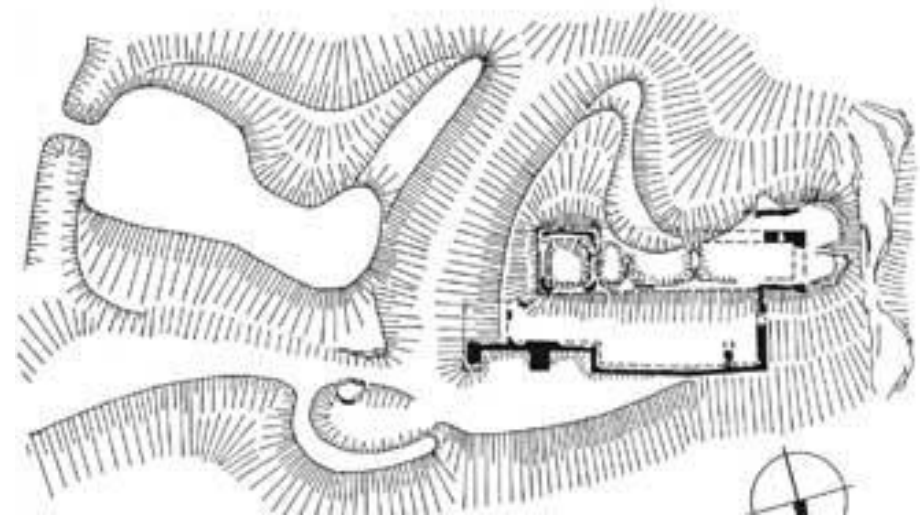
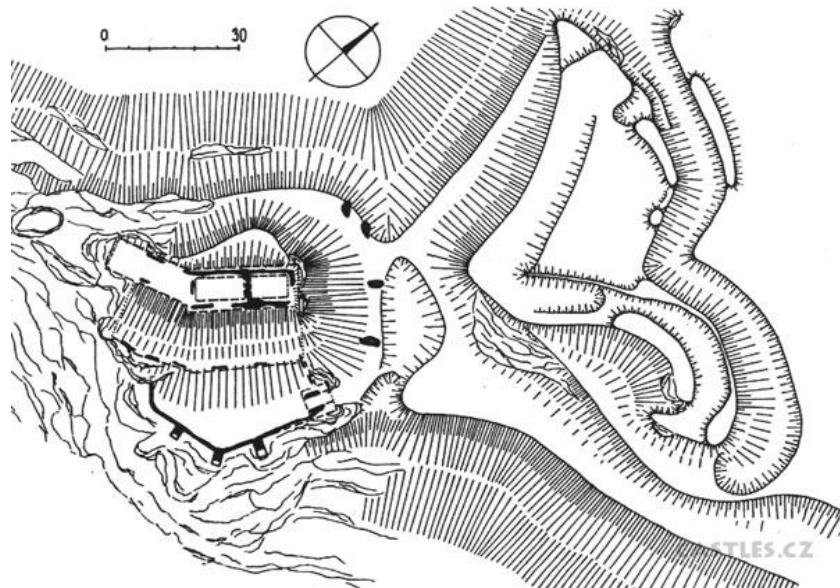

Hrady 14. Století – Blokové dispozice

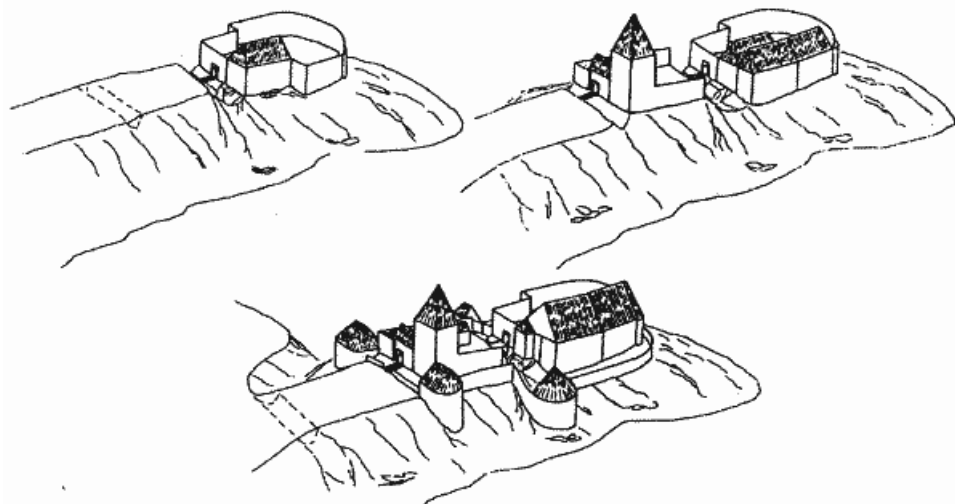
Levnov před 1346?

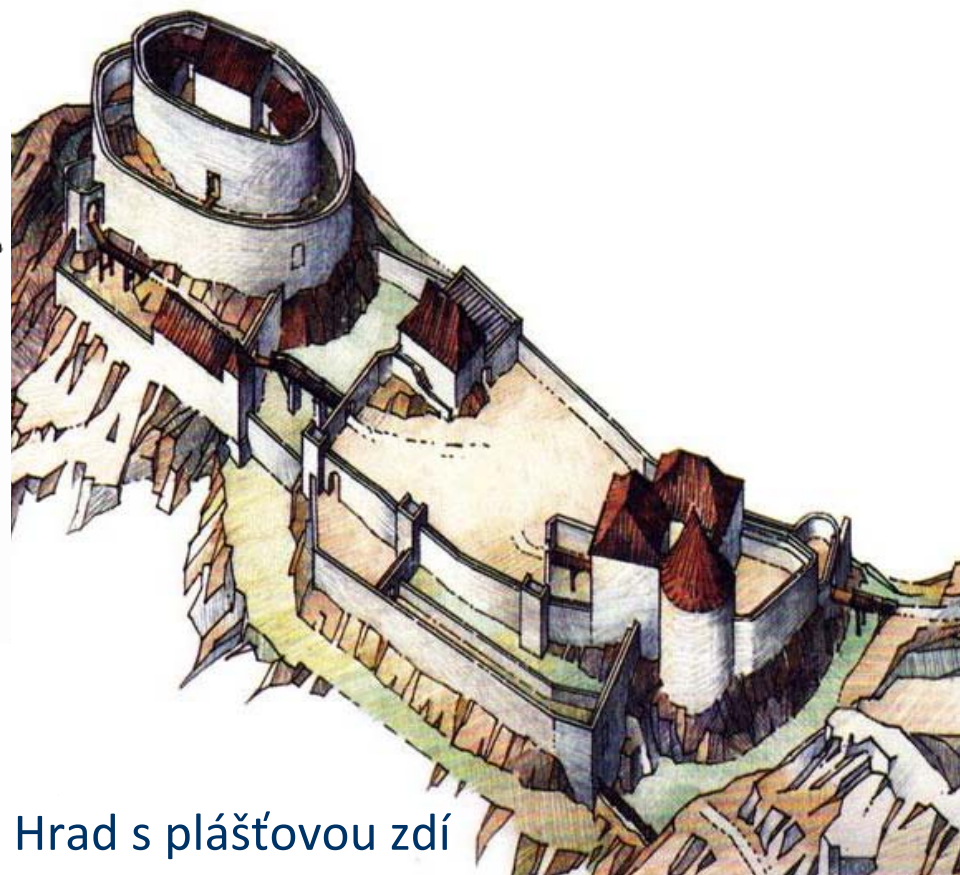
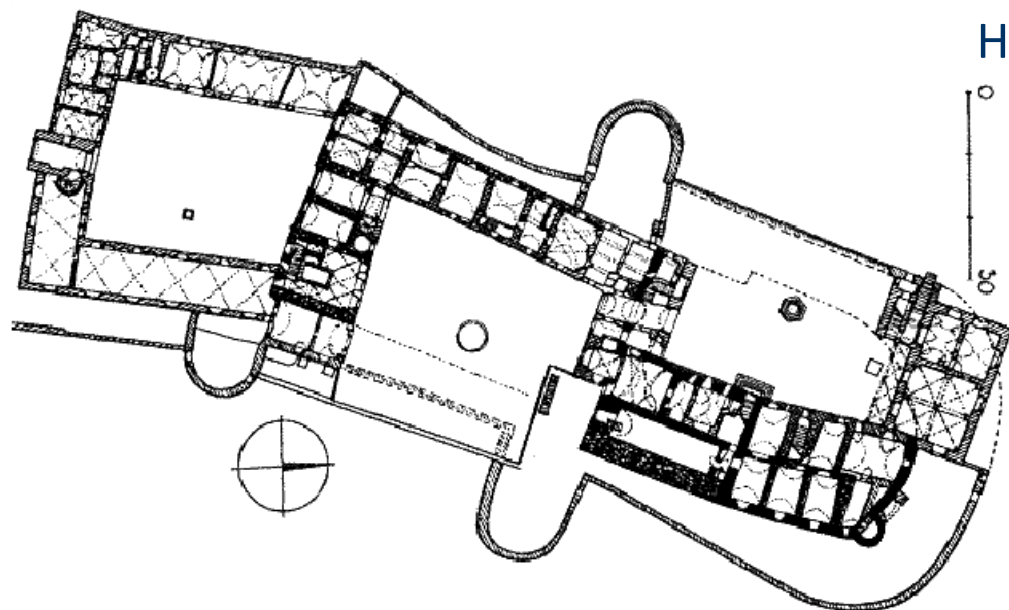
Lapikus 1378-1381?

Hrady 14. století

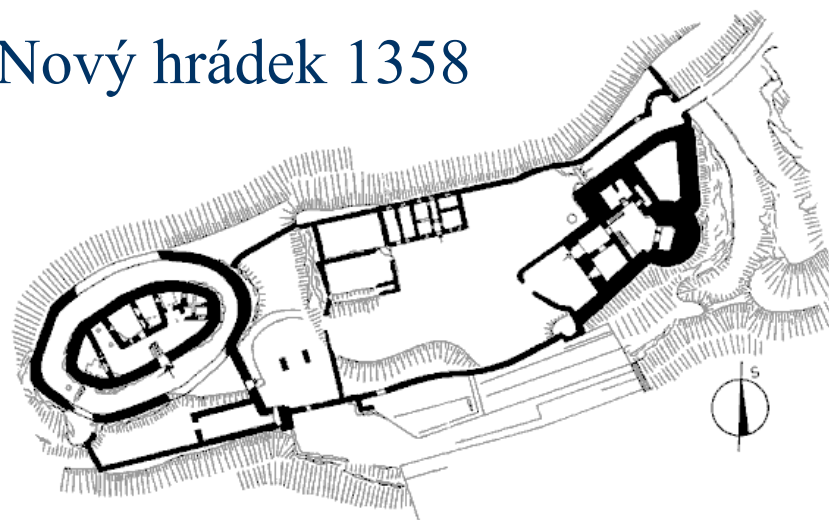

Brtnice před 1436

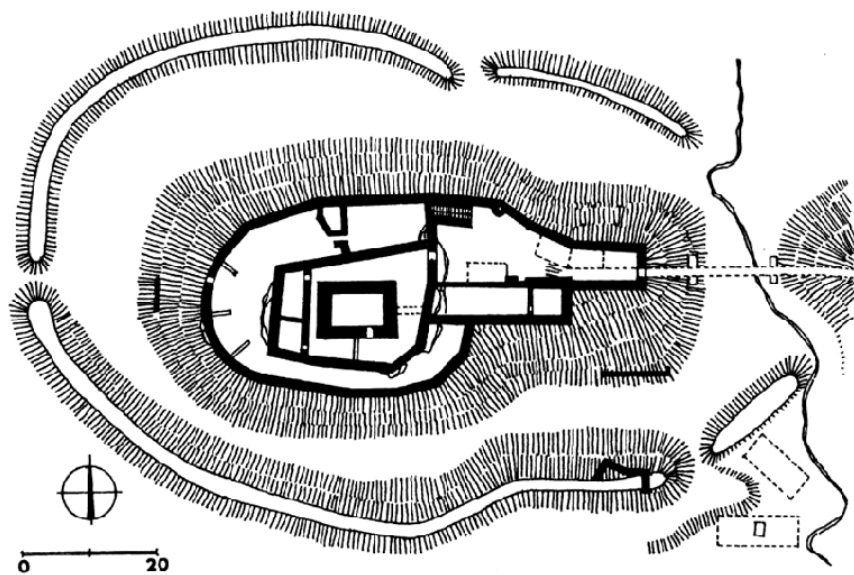

Hrad s plášťovou zdí

Nový hrádek 1358

Hrady 14. Století – Blokované dispozice

Kozí Hrádek před 1377

